Revize hospodaření, inventáře a činnosti JKF za rok 1967 byla provedena dne 24. 1. 1968 revizorem dr. Ladislavem Hochem a dr. Pavlem Spunarem, který zastupoval revizora prof. J. Jandu, který byl v zahraničí. Revizi byla přítomna i hospodářka JKF prof. Anděla Fialová.

Revizoři zkontrolovali účetní doklady za rok 1967 a shledali, že účetní evidence je vedena správně a že JKF nakládá hospodárně se svými finančními prostředky podle schváleného rozpočtu. JKF mohla plnit i v r. 1967 své plánované úkoly jen díky poměrně vysoké dotaci ČSAV, poněvadž zdroje příjmu JKF byly tytéž jako v letech předcházejících. Poměrným nedostatkem v plnění plánu příjmů zůstává i nadále neplacení členských příspěvků, i když se proti minulým letům poněkud zlepšilo. Protože dva členové z pražského ústředí nezaplatili po několikeré urgenci členské příspěvky za čtyři roky, podáváme výboru JKF návrh na jejich vyloučení.

Hodnota celkového jmění se proti roku 1966 zvýšila (o Kčs 33.414,36), ale zvýšení je způsobeno tím, že po úplné revizi skladu učebnic a Zpráv JKF byla jejich hodnota připočtena k základním prostředkům, stejně tak jako hodnota knihovny brněnské pobočky. Naproti tomu však byl výbor JKF nucen požádat ČSAV o zvýšení dotace o Kčs 3.000,— vzhledem k značnému zvýšení finančního nákladu na tisk Zpráv JKF. Kompetentní orgán žádosti výboru okamžitě s porozuměním vyhověl a zasluhuje vyjádření díků.

K 31. 12. 1967 byla provedena inventarizace všeho majetku JKF s. J. Karáskem, který v r. 1967 zvýšil svou kvalifikaci složením závěrečných zkoušek v základním kursu pro knihovníky, pořádaném Státní knihovnou ČSSR.

Kontrola hospodaření nebyla v uplynulém roce provedena ani odborem resortní kontroly Úřadu presidia ČSAV ani finančním odborem ONV v Praze 2.

Spolupráce s brněnskou pobočkou byla dobrá; dr. K. Čupr posílal včas účetní doklady, které jsou uloženy spolu s hospodářskými doklady pražského ústředí v archivu JKF. Velmi dobrá byla i spolupráce s finančními orgány ČSAV, především pak se s. Z. Kratzlem. JKF se u s. Kratzla setkala vždy s nevšedním pochopením pro svou činnost a potřeby a vyslovuje mu za to svůj nejsrdečnější dík.

Pokud jde o činnost JKF, plnila dobře podle plánu své stanovené úkoly, pořádala přednášky, diskuse, a to jak v oboru antické kultury, tak medievalistiky. V rámci své činnosti uspořádala odborná skupina pro medievalistiku cyklus přednášek a diskusí „Slované ve středověku", věnovaný přípravě slavistického kongresu v r. 1968 v Praze (cyklus pokračuje i v r. 1968). I tento rok pracovaly komise bibliografická a komise školská. Knihovna JKF byla účelně doplňována o knihy z naší produkce, z ciziny byly získávány publikace výměnou. V knihovně došlo k některým lokálním změnám (přesun knih). Práce v knihovně má dobrou úroveň a je cílevědomě řízena.

Revizoři konstatují, že JKF plnila stejně jako v letech minulých i v r. 1967 úspěšně své poslání v našem vědeckém a kulturním životě.

V Praze dne 24. ledna 1968.

dr. Ladilav Hoch,
revizor

dr. Pavel Spunar,
zástupce revizora

Julián Apostata: Úvahy o vládě, výchově a společnosti

(DOKONČENÍ)

O profesorech a o správné výchově

Učitelé a profesoři musí především vynikat svými mravy, pak teprve výmluvností. Poněvadž nemohu být osobně přítomen v každém jednotlivém městě, vydávám tímto nařízení, aby ten, kdo chce se stát učitelem, se neujímal tohoto úkolu náhle a lehkomyslně. Každý uchazeč musí být posouzen a schválen obecní radou, a dosáhne-li jednomyslného souhlasu těch nejlepších, bude mu vydán dekret. Tento dekret mi bude předložen k schválení, aby každý učitel nastupoval na školu podporován vážností svého rozhodnutí. Dáno 17. června r. 362 a schváleno 29. července téhož roku ve Spoletu.

* * *

Myslím, že řádné vzdělání nezáleží v pohotovém bohatství pestrých a libozvučných slov, ale ve schopnosti správně vyjadřovat rozumné myšlenky a utvořit si pravdivý názor na to, co je dobro a zlo, krása a ošklivost. Kdokoli zastává jiné názory, než kterým učí své žáky, ten nejen je dalek toho být dobrým vychovatelem, ale není ani čestným mužem. Pokud rozpor mezi přesvědčením a řečí záleží jen v nějaké maličkosti, je to sice také špatnost, ale lze ji do určité míry snést. Když však někdo v podstatných věcech jinak smýšlí a dokáže učit pravému opaku svých vlastních názorů, pak se chová jako nečestný a ničemný kramář, který dovede vychvalovat zboží, o němž sám ví, že je špatné, a svým vychvalováním klame a podvádí ty, kterým chce své špatné zboží prodat.

Je nutné, aby všichni, kteří se připravují k jakékoli vychovatelské činnosti, měli dobré povahové vlastnosti a aby nechovali ve svém nitru názory, které by byly v rozporu s tím, co veřejně vykládají ve svém povolání. A především by těmto požadavkům měli vyhovovat ti, kteří vyučují mladé lidi literatuře, ať už jako ko-

mentátoři starých děl, nebo jako rétoři či učitelé gramatiky a zvláště jako sofisté. Ti totiž nechtějí učit jen výmluvnosti, ale etice, nebo, jak oni tomu říkají, politické filosofii. Ponechme teď stranou otázku, zda právem nebo neprávem. Já je mohu jen pochválit za to, že usilují o tak krásné povolání, ale chválil bych je ještě víc, kdyby nelhali a sami se neusvědčovali z toho, že smýšlejí jinak, než čemu učí své žáky.

Cožpak Homér, Hésiodos, Démosthenés, Hérodotos, Thúkýdidés, Isokratés a Lýsiás se nedomnívají, že bozi musí být na prvním místě veškeré výchovy? Nevěřili jedni z těchto autorů, že jsou služebníky Hermovými, a druzí zas, že slouží Músám? Považuji tedy za nesmyslné, aby vykladači literárních děl pohrdali těmi bohy, které uctívali autoři těchto děl. A říkám-li, že je to nesmyslné, neznamená to, že vyžaduji, aby vychovatelé mládeže obratem změnili své názory a pokračovali ve výchově mladých lidí, ale ponechávám jim svobodnou volbu: aby buď přestali učit tomu, o čem sami nejsou přesvědčeni, nebo, chtějí-li zůstat učiteli, aby svým žákům dokázali a přesvědčili je, že ani Homér ani Hésiodos a vůbec žádný z těch autorů, jejichž výkladem se zabývají, ačkoli je přitom odsuzují za bezbožnost, neznalost a mylné názory na bohy, nejsou takovými, jak je chápu já. V opačném případě by přiznali, že jsou za mizerný zisk a pár drachem — jsou přece živi z děl těchto autorů — schopni všeho.

Až doposud tu snad byly důvody nenavštěvovat svatyně a strach rozšířený po celé zemi omlouval, že lidé skrývali své pravé smýšlení. Když nám teď bozi dopřáli svobodu, považuji za nesmyslné učit lidi tomu, co sami nepovažují za správné. Považují-li tedy učitelé literatury za moudré autory děl, jejichž výkladem se ve svém povolání zabývají, ať se snaží především vyrovnat se jim ve zbožném vztahu k bohům. Jestliže však dojdou k názoru, že tito staří autoři se mýlili v názorech na nejposvátnější božské bytosti, ať raději odejdou do kostelů křesťanů a zabývají se tam výkladem evangelia Matoušova a Lukášova.

Takový zákon ať platí pro všechny profesory a učitele. V žádném případě však nevylučuji ze škol nikoho z mladých lidí, který se chce věnovat studiu. Vždyť by nebylo ani přirozené ani rozumné bránit dětem ve volbě cesty, kterou pro sebe považují za nejvhodnější, v době, kdy ještě samy nevědí, kterým směrem se budou ubírat, v obavě, že bychom je vedli k tradiční víře našich otců neponechávajíce jim svobodnou volbu. Vždyť nevědomé lidi je nutno poučovat, ne trestat za nesprávný názor. **Přeložila R. Dostálová**

Abbatissatus - abbatissalis

Pod tímto názvem vyšel v posledním svazku časopisu *Archivum latinitatis medii aevi* (sv. 35 za léta 1965 a 1966, vydán 1967) příspěvek T. Delforge. Autor v něm upozorňuje na tyto dva středolatinské výrazy, s nimiž se, jak uvádí, setkal při práci na edici latinských listin sicilského opatství sv. Michala v Mazaře. Zjišťuje, že jde o slova ve středověké latině vzácná. Slovo *abbatissatus* nezná ani slovník Du Cangeův, ani slovník Arnaldiho, ani Niermeyerův, pro slovo *abbatissalis* je po jednom dokladu u Du Cange a u Niermeyera, jenž však u něho připojuje poznámku „*suspectum videtur*". Delforge cituje dva sicilské doklady pro slovo *abbatissatus* (z r. 1419 a z r. 1553) a dva pro slovo *abbatissalis* (z téže listiny z r. 1553).

Je nutno souhlasit s autorovým názorem, že jde o slova vzácně doložená. Nenajdeme je ani v polském ani v německém slovníku středověké latiny. Setkáme se však s nimi v materiálu našeho připravovaného středolatinského slovníku. Výraz *abbatissatus* (= úřad abatyše) je u nás doložen v papežské listině, publikované ve sbírce *Monumenta Vaticana* (sv. V, č. 462, z r. 1391). Listina se týká svatojiřského kláštera na pražském hradě:

ortaque propterea inter Cunkam et Catherinam prefatas super abbatissatu dicti monasterii materia questionis (str. 255)
ius, quod prefate Catherine... in prefato abbatissatu... competebat (str. 256)
si... tibi constiterit eandem Katherinam dicto monasterio seu eius regimini et abbatissatui sponte et libere renunciasse (str. 256).

K těmto dokladům přistupuje doklad čerpaný z rukopisu Archivu hl. města Prahy č. 2072. Pochází z r. 1395:

pro cuius rei evidencia sigilla, videlicet abbatissatus et conventus ...duximus appendenda (f. 146r).

Pro slovo *abbatissalis* (= abatyšský) máme v našem materiálu dva doklady. Jeden z nich je publikován v souboru *Regesta diplomatica* (sv. VII, č. 595, z r. 1360), druhý pochází z opisu dosud nepublikované listiny z r. 1393, chovaného v Archivu Národního musea:

promittentes... prefatam sex(agenam) census... solvere et totaliter explere de camera nostra abbatissali (str. 367)
appendentes... presentibus (litteris) sigillum nostrum proprium abbatissale.

Je patrné, že náš slovník středověké latiny nebude bez významu pro poznání slovního bohatství středověké latiny.

Příspěvek Delforgeův je jen jedním ze zajímavých článků, publikovaných v posledním svazku časopisu ALMA. Mimo něj zaslouží pozornosti vydání 1. části Addend k italskému slovníku Arnaldiho i příspěvek Francisca J. Oroze, snažící se o vysvětlení několika neobvyklých středolatinských slov. Je zřejmé, že se význam časopisu ALMA pro středověkou lexikografii zvýší účastí předních evropských středolatinských lexikografů (M. Plezii, O. Prinze, P. Smiraglii a U. Westerberghové) na redakci časopisu. Všichni medievisté vítají obnovení časopisu a doufají v jeho další pravidelné vydávání.

D. Martínková

RÉSUMÉ

Abbatissatus — abbatissalis

Ad exempla vocum abbatissatus et abbatissalis in Archivo Latinitatis medii aevi 35 (1965—66), p. 63 memorata earundem vocum testimonia e Lexico mediae Latinitatis Bohemorum desumpta adduntur.

Aristotelova Politika a Rakovského Libellus de partibus rei publicae

Od 2. polovice XIII. st., keď sa na Západe zoznámili s Moerbeckovým prekladom Aristotelovej Politiky, Aristotelove politické názory v neobyčajnej miere ovplyvňovali autorov politických diel. Po vynájdení kníhtlače a vydaní Aristotelovho diela v origináli a v latinských prekladoch sa tento vplyv ešte zväčšil a Aristotelove názory sa stali mocnou zbraňou tým, čo sa dali do boja proti cirkevnému univerzalizmu. Jedným z týchto bojovníkov bol aj profesor witenbergskej univerzity, ideológ reformácie, Filip Melanchthon.

Roku 1536 vydal Melanchthon dielo *In Aristotelis aliquot libros Politicos commentarii*, v ktorom podal analýzu najdôležitejších častí Aristotelovho diela a z kresťanského stanoviska zaujal k nemu postoj. Okrem tohto diela napísal Melanchthon celé desiatky deklamácií s tématikou, týkajúcou sa politického života. Niektoré z týchto deklamácií predniesol sám, niektoré predniesli jeho univerzitní kolegovia alebo žiaci. Neprekvapuje teda, že aj jeho turčiansky žiak, Martin Rakovský, sa venoval štúdiu Aristotelovej Politiky a že výsledky tohto štúdia uplatnil vo svojom najlepšom diele, v *Libellus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque*, vydanom r. 1560 vo Viedni krátko po Rakovského príchode na Slovensko a nastúpení na miesto pisára Kráľovskej uhorskej komory v Bratislave.

Dielo o rozsahu 348 elegických distích pozostáva z krátkeho úvodu, troch nerovnako rozsiahlych a tématicky rozdielnych častí a zo stručného záveru. V úvode autor vzýva Múzu, naznačuje cieľ básne — pobaviť Maximiliana a prejaviť mu svoju vďaku a prosí ho o priazeň. V prvej časti básne opisuje a zhodnocuje občanov podľa tried, z ktorých sa štát skladá (29—184), v druhej opisuje pomery v biblickom Kafarnaume ako príklade najkrajšieho štátu (185—256) a v tretej časti rozvádza príčiny štátnych prevratov (257—684). Konečne v závere znova sa obracia k Maximilianovi a snaží sa získať si jeho priazeň (685—696).

O Aristotelovom vplyve na Rakovského dielo svedčí sám autor, keď jednak v podtitule diela uvádza, že ho napísal podľa Aristotelovej Politiky, jednak na začiatku prvej časti poznamenáva na margu, že prameňom pre túto časť diela mu bola 4. kap. IV. knihy Aristotelovej Politiky. A skutočne, už poradie, v ktorom Rakovský vy-

menúva jednotlivé občianske triedy, zhoduje sa s poradím u Aristotela.

Po stručnom výpočte tried občanov autor pristupuje k ich opisu a hodnoteniu. Roľníkom venuje jedno distichon, ktorého prvý verš je zveršovaním príslušných Aristotelových slov. Remeselníkom venuje tri distichá, z ktorých prvé dve sú zložené podľa Aristotela, iba že Rakovský nepreberá od Aristotela jeho pohŕdavý postoj k remeslám. Pri tretej triede — obchodníkoch — Rakovský dopĺňa Aristotela, ktorý na uvedenom mieste IV. knihy Politiky ich uvádza bez hodnotenia. Ak však Aristoteles bol proti obchodu a požičiavaniu na úroky a podľa jeho názoru obchod sa blížil k parazitizmu a zbojníctvu a žiadal tiež zriadenie zvláštneho úradu, ktorý by dozeral na činnosť obchodníkov, Rakovský zdôrazňuje čestné postavenie obchodu a jeho význam pre štát. Zhodne s Aristotelom odsudzuje kramárstvo a priekupníctvo, keďže mu pri ňom cieľom bol zisk. Robotníkov, prenajímajúcich svoju prácu iným, Aristoteles na uvedenom mieste odbavuje stručne a podobne aj Rakovský, ktorý však uznáva ich význam pre štát. Pri piatej triede, vojakoch, Rakovského závislosť na Aristotelovi je celkom zjavná, pretože všetkých päť distích, ktoré im venuje, je vlastne prebásnením príslušného textu Aristotela. Rakovský však neodôvodňuje potrebu vojska útočnou vojnou, kým Aristoteles schvaľoval vojnu proti ľuďom, ktorí nechceli byť poddaní, hoci sú vraj k poddanstvu zrodení, a takúto vojnu považoval za spravodlivú. Do šiestej triedy Rakovský zaraďuje právnych poradcov, zákonodarcov a skúsených advokátov. V prvých troch distichách nasleduje, hoci veľmi voľne, Aristotela, no v ďalších dvanástich distichách postupuje samostatne. Žiada, aby právnici nehájili podvodnú vec, ako to robia teraz, keď za zisk sú ochotní obhajovať nepravdu, zvôľu nazývajú právom a bezbožnosť čnosťou. Rozduchávajú spory medzi bratmi a susedmi. Majstrovskými rečami vedia si získať sudcov na svoju stranu a bezprávie, ktoré páchajú, pokladajú za dôkaz svojho rečníckeho umenia. Môžu sa však uplatniť len dotiaľ, kým v štáte kvitnú spory. V posledných distichách Rakovský znova pranieruje ich nečestný a bezohľadný postup a pripomína im posmrtný trest. Že túto moralizujúcu doložku Rakovský napísal pod vplyvom skúseností na novom pracovisku, ktoré jeho rodina prežívala v dôsledku sporu Juraja Rakovského s Kolecsányim, vyplýva aj z básne Martina Rakovského bratovi Matejovi, v ktorej mu jednak blahoželal k štúdijným úspechom, jednak si v nej sťažoval na pomery na novom pracovisku. K siedmej triede, boháčom, Aristoteles prechádza bez

spojitosti s predchádzajúcou triedou, kým Rakovský nadväzuje na verše, v ktorých kritizoval nečestný postup právnikov. Rakovského dodatkom je, že povinnosťou boháčov je pomáhať obci riešiť sociálnu otázku. Za prvý a najväčší úžitok z peňazí pokladá starostlivosť o príbuzných, ďalej starostlivosť o manželské deti i o pastorkov, poskytovanie pomoci cudzincom a podporovanie tých, čo trpia biedu. Poslednú, ôsmu triedu tvoria aj u Aristotela, aj u Rakovského úradníci, ale Rakovský naznačuje ich vyššie spoločenské postavenie a vzdelanie.

Uvedené rozdelenie občianstva do ôsmich tried neplatí podľa Aristotela pre každý čas, protože vojak sa počas mieru môže venovať roľníctvu a naopak, roľník sa za vojny stane vojakom. Rakovský zbásnil aj tieto Aristotelove slová, neuvádza však len roľníkov ako tých, ktorí sa za vojny stávajú vojakmi, ale aj robotníkov a remeselníkov.

V ďalších 18 veršoch Rakovský podáva rozdelenie občianstva na stavy. Najvyššie kladie barónov, po nich nasledujú jazdci a nobilita, ktorá si svoje postavenie získala silou svojho ducha alebo zásluhou udatnosti v bojoch. Na štvrté miesto kladie občanov, ktorí sa schádzajú do rady vidieckych miest, na piate sedliakov, obrábajúcich polia, a konečne na šieste ostatných, ktorých nazýva ľudom. Rakovský ako zeman schvaľuje toto rozdelenie na stavy, lebo mu je zárukou poriadku v štáte.

Ak však v tejto časti básne, ktorá odráža súčasné pomery, Rakovský postupoval samostatne, v ďalšej časti znova čerpal z Aristotela a iných gréckych autorov. Podľa majetkových pomerov rozdeľuje občanov na bohatých, na chudobných a na občanov stredných majetkových pomerov. Boháčov odsudzuje pre lakomstvo, ktoré sa prejavuje v ich úsilí pripraviť susedov o majetok, v zhromažďovaní peňazí, v úžere, vo vykorisťovaní služobníctva a v nedostatku náboženského citu. Rovnako neužitoční sú mu pre štát aj chudobní občania: chudoba im znemožňuje mať dobrý vzťah k ostatným občanom a nedostatok čnosti im nedovoľuje duševne rásť. Naopak, Rakovský vyzdvihuje občanov stredných majetkových pomerov a im pripisuje rast štátnych hodnôt. Na margu Rakovský poznamenáva, že prameňom tejto časti mu boli Euripidove Prosebnice. A skutočne Euripidov vplyv je jasný, no Rakovského vykreslenie predstaviteľov týchto troch tried je rozsiahlejšie a výstižnejšie. Rakovský zaiste poznal aj Aristotelovo rozdelenie občanov na bohatých, chudobných a stredne majetných. Aj on dával prednosť strednému stavu, a to vo zhode so svojím učením o strede.

Rakovský iste čítal toto Aristotelovo miesto, no jeho podanie je bližšie k podaniu Euripida. Je však otázka, či sa s uvedeným miestom z Euripidových Prosebníc zoznámil priamo z Euripida alebo prostredníctvom iných autorov. A. Pražák píše, že ho našiel v Perioniovom preklade Aristotelovej Politiky, ale tam ho niet. Niet ho ani v Melanchthonovom Komentári k Aristotelovej Politike a z antických autorov citoval uvedené miesto z Euripidových Prosebníc iba Stobaios. Rakovský ho však mohol poznať priamo z Euripida.

Uvedeným občianskym triedam vyhovuje podľa Rakovského systém kráľovskej vlády, no aby sa občanom dostalo pravého šťastia, musia sa usilovať o pestovanie čnosti. Aj túto myšlienku preberá Rakovský z Aristotela, ktorému čnosti občanov sú nevyhnutne potrebné pre život vo voľnom čase, predovšetkým spravodlivosť a umiernenosť. Ďalšou podmienkou, aby občania dosiahli pravého šťastia, je poznanie pravého náboženstva, ktoré zaručuje večnú spásu, a preto Rakovský pridáva k uvedeným triedam občanov učiteľov slova božieho. Ak ich občania uznávajú a ak sú ochotní uznať daný stav a nemeniť ho, všetci občania štátu sú dokonale šťastní. Aristoteles síce tiež písal o triede kňazov a uznával ich význam pre štát, ale ich funkciu časove obmedzil na ich pokročilý vek. Posledné verše Rakovského, že ak občania uznávajú kňazov a sú ochotní riadiť sa ich učením, všetci občania sú dokonale šťastní, sú tiež ohlasom Aristotelovho názoru, že obec sa má starať o náboženstvo a o vplyve náboženstva na plnenie občianskych povinností a na zachovávanie zákonov.

Druhá časť Rakovského básne je venovaná opisu ideálnej obce v biblickom Kafarnaume a antické ohlasy nachádzame v nej len ojedinele a sú viac menej poetického rázu. Rakovský v nej opisuje niektoré palestínske biblické mestá, dotýka sa podrobenia Palestíny Rímom a politickej situácie za čias Kristovho pôsobenia, aby nakoniec podal niekoľko príbehov z Matúšovho evanjelia a zavŕšil druhú časť básne velebením Palestíny, ktorej Boh skrze pôsobnosť Krista preukázal toľko dobra.

V tretej časti Rakovského básne, najrozsiahlejšej a venovanej opisu príčin štátnych prevratov, znova nachádzame ohlasy Aristotelovej Politiky, i keď nie v takej miere ako v prvej časti. Ako prvú príčinu uvádza pominuteľnosť všetkého na svete a nestálosť osudu a dokumentuje ju na páde Babylonu a Alexandrovej ríše. Aristoteles síce v kritike Platonovho učenia o štátnych prevratoch spomína Platonovo uvedenie ako jednej z príčin skutočnosť, že na svete

nič netrvá večne, ale Rakovského podanie je dôkladnejšie a s Aristotelovou Politikou ako prameňom pre opis tejto príčiny zrejme nevystačil. Mohol sa inšpirovať Lauterbeckovým dielom *Regentenbuch*, v ktorom nachádzame citát obdobného miesta Cameraria.

Ako druhú príčinu štátnych prevratov Rakovský uvádza Platonovo manželské číslo, známe jednak z 8. knihy Platonovej ústavy, jednak z jej Aristotelovej kritiky a z ďalších antických autorov. Rakovský však pre svoj rozsiahly výklad tejto príčiny nepoužil antické pramene, ale deklamáciu Melanchthonovho žiaka a neskoršie odporcu, prešovského pastora Mateja Lauterwalda.

Ako tretiu príčinu štátnych prevratov uvádza Rakovský vzburu. Spôsobuje ju nezhoda medzi občanmi. Rakovský ju zobrazuje ako bohyňu so sídlom v podsvetí v spoločnosti Fúrie Tisifony. Po svete chodí s Eridou, opisu ktorej autor venuje niekoľko majstrovských veršov. Jej pomocníčkami sú Fúrie, ktorých zhubnej činnosti pripisuje vojnu v Tébach a občianske vojny v starovekom Ríme. Ako prameň vzbury uvádza Rakovský ctižiadosť, túžbu po zlate, nerovnosť, násilie, pýchu, egoizmus, strach, pohanu a závisť vzbudzujúcu moc. Aj Aristoteles uvádza vzburu ako jednu z príčin štátnych prevratov. Semenišťom vzbúr v štáte je podľa neho trvalé pôsobenie úradníkov, ako ho navrhoval Platon, budujúci svoju ústavu na nerovnosti občanov, pretože, podľa Aristotela, túžba po rovnosti vedie občanov k odboju. No príčin, ktoré vedú k vzbure, je u Aristotela viacej: spupnosť, prevaha, zisk, česť, strach, opovrhovanie, nepomerný vzrast niektorej triedy, vtieravosť do úradov, nedbalosť, kmeňová rôznosť, poloha štátu, násilie a lesť. Ako vidieť, medzi podaním Rakovského a Aristotela je vcelku zhoda, čo sa týka vzbury ako príčiny štátnych prevratov, i keď je podanie Aristotelovo dôkladnejšie a úplnejšie. Za poetické zobrazenie vzbury však vďačil Rakovský Vergiliovi a Ovidiovi.

Ako štvrtú príčinu štátnych prevratov uvádza Rakovský vierolomnosť vladára a tyranský spôsob jeho vlády. O tyranskú vládu ide, ak vladár lúpi cudzí majetok a nepozná ľudskosť, ak namiesto poskytovania ochrany občanom a chránenia ich majetku plieni ho svojím vojskom, ak na základe falošných obvinení vraždí najlepších občanov alebo ich vyháňa z vlasti, ak odoberá občanom zbraň a potom bezbranných šliape, ak si najíma za peniaze žoldnierske vojsko, tupí urodzených a šľachetných mužov a cudzoložstvami ponižuje manželky a dcéry svojich poddaných. Pri opise týchto deliktov tyrana Rakovský opäť čerpal z Aristotelovej Politiky. Aj Aristotelov tyran si získava dôveru ľudu osočovaním vznešených

občanov, aj Aristotelov vladár má byť strážcom majetku občanov a nesmie dopustiť, aby trpeli nejakú krivdu a ani jeho vladár nemá utiskovať ľud. Ani Aristotelov tyran nehľadí na obecné blaho, ale na svoj vlastný prospech. Kým kráľovi ide o česť, tyranovi ide o peniaze; kým kráľ sa obklopuje domácim vojskom, telesnou strážou tyrana sú cudzí žoldnieri. Aristotelov tyran vedie rozmarilý život, odoberá občanom zbraň, vyháňa ich z obce, nenávidí šľachtu a bojuje proti nej a przní manželky a dcéry občanov.

Aj pri opise vzniku vzbury, Rakovský sa pridŕža Aristotela. Samostatne však postupuje pri prejave sympatií s povstalcami a ich reakciu na tyranovu zločinnosť prirovnáva k reakcii tyraných zvierat, ktoré tiež povoľujú žlči. Aj pri opise cieľa vzburencov — alebo odohnať vládcu a sadnúť si na jeho trón, alebo hocakým spôsobom zbaviť sa jarma a v prípade neúspechu hrdinský padnúť, je Rakovský závislý na Aristotelovi.

Ako príklady na dokumentovanie štvrtej príčiny štátnych prevratov uvádza Rakovský Mezentia, Astyaga a Tarquinia. Prameňom mu však nebol Aristoteles ani v prípade Astyaga. Tohto síce menuje, no píše o ňom len to, že bol rozmarilý, že jeho vojenská moc bola slabá a že preto ním pohŕdal Kyros. Nezmieňuje sa však o jeho zločine, ktorý uvádza Rakovský, že totiž predložil svojmu poddanému k jedlu mäso jeho syna. Tento jeho zločin Rakovský poznal alebo priamo z Herodota, alebo nepriamo z Karionovej Kroniky. Mezentia poznal z Vergilia a príhodu o cudzoložstve Tarquinia Spupného a jeho vyhnaní z Ríma poznal z Lívia, i keď ju zjednodušil, pretože podľa Livia sa cudzoložstva dopustil jeho syn. Pridal však k nej úvahu o zločinnej činnosti Amora a o velebení človeka, ktorý sa najmenej často stane jeho obeťou. Kapitolu uzavrel výrokom o krátkosti trvania vlády tyranov, ktorý prevzal z Aristotela.

Ako piatu príčinu štátnych prevratov uvádza Rakovský nehodného vládcu. Je mu ním jednak hýrivý, lenivý a čnosťami nevyzbrojený vladár, jednak vládca s niektorou väčšou telesnou vadou. Ak telesná vada mu bráni znášať ťažké bremeno vlády, nedostatok vzdelania ho neuchráni pred zlými mravmi a znemožní mu úspešne sa venovať správe štátu a takýto vladár je sám odkázaný na pomoc iného. Rakovský ostro pranieruje vladára, ktorý sa oddáva hýrivosti: takýmto vladárom zhŕda nielen ľud, ale aj nepriateľ a kráľovstvo takéhoto vládcu sa čoskoro stane korisťou nepriateľa. Ako výstražný príklad takéhoto vládcu uvádza babylonskeho Sardanapalla, Alexandra Veľkého a tiež Dávida pre jeho záletníctvo.

Aj Aristoteles uvádza rozmarilý život vládcu ako jednu z príčin štátnych prevratov. Rozmarilý život kráľa vyvoláva podľa neho pohŕdanie u protivníkov a poskytuje im často vhodnú príležitosť k vládnej zmene. Ako príklad uvádza Sardanapalla, ale aj Astyaga, Dionysia Mladšieho a iných. Príklad Alexandra Veľkého bol výstražným príkladom, uvádzaným už v staroveku, a prípad kráľa Dávida Rakovský poznal zo Starého zákona.

Väčšinu z uvedených piatich príčin štátnych prevratov plodí podľa Rakovského nerovnosť. Spočíva mu v tom, že pri správe štátu alebo pri deľbe výhod sa nezachováva nijaká úmera, čo sa stáva najmä vtedy, keď vládca nie je schopný. Aj pre túto záverečnú časť takzvaných vedeckých príčin Rakovský mohol čerpať z Aristotela, ktorý nerovnosti ako príčine vzbúr venoval značnú pozornosť. Podľa neho jedni z občanov túžia po rovnosti a búria sa, pretože sa nazdávajú, že majú menej, hoci sú vraj rovní tým, ktorí majú viac, druhí zasa túžia po nerovnosti a prevahe a búria sa, pretože sú presvedčení, že hoci sú nerovní, nemajú viac, ale rovnako mnoho alebo menej.

Po vyložení piatich vedeckých príčin štátnych prevratov Rakovský prechádza k príčinám teologickým, pri ktorých, ako sám uvádza, bude sa pridržiavať Písma. Ako prvú príčinu uvádza tajomnú vôľu božiu. Ako totiž Boh svojvoľne spravuje všetko na svete a ako sa z jeho nariadenia pravidelne pohybujú nebeské telesá a ako všetko v prírode podlieha určitej zákonitosti, ktorú jej dal Boh, tak dľa svojej vôle riadi aj osudy štátov, určuje im medze a zmeny, dáva dobrých a zlých vladárov, dáva ľuďom dobro a zlo, no predsa tak, že dobro vykonáva pre ľudí sám, kým zlo im dovoľuje robiť. Jeho zásluhou vystúpili z mora štyri obludy, predstavujúce štyri monarchie, a jeho zásluhou tiež zanikli.

Celá táto pasáž je básnickým spracovaním výkladu o božom riadení sveta, ako ho nachádzame tu i tam v Písme a u kresťanských autorov a súhrnne v Odpovedi Gašpara Crucigera na Melanchthonovu výzvu v diskusii *De periodis imperiorum*. Posledné verše, totiž tvrdenie, že Boh zoslal postupne štyri zvieratá, je zbásnením príslušnej časti Písma, kde sa píše o štyroch monarchiách, podľa ktorých stredoveki a humanistickí a reformační autori podávali dejiny sveta a aj sám Rakovský podľa nich spracoval časť svojho diela *De magistratu politico*.

Hospodín prenáša kráľovstvo z jedného panovníka na druhého a dokazom toho je Rakovskému aj Kristova loďka, ktorá nemá stáleho miesta. Božiu vôľu však ovplyvňujú jednak ľudia, jednak

vladári, ktorí hrešia proti Bohu a ktorých bezbožnosť Rakovský pokladá za druhú a tretiu príčinu štátnych prevratov. Aj v tejto časti sa Rakovský mohol oprieť o Písmo, ale aj o vyššie uvedenú *Odpoveď* Crucigera, ktorý v nej jasne prehlasuje, že príčiny štátnych prevratov vysvetľuje učenie cirkvi, ktorá ich pokladá za trest za zločiny, ktorých sa národy a králi dopúšťajú. Ak však ľudu ako druhej príčine štátnych prevratov venuje Rakovský len dva verše, vladárom, tretej príčine, venuje zvýšenú pozornosť a svoj výklad dokumentuje príkladmi zo Starého zákona. Ako prvý príklad uvádza Samuelových synov, ktorým otec prenechal vládu a ktorí nedbali na príklad svojho otca, ale z túžby po bohatstve sa dopúšťali bezprávia na poddaných a preto si ľud vyžiadal kráľa namiesto sudcov. Boh ho vyslyšal a dal mu tyrana, aby ho utláčal. Táto časť, ako aj Rakovský uvádza na margu, je básnickým spracovaním 8. kapitoly I. knihy kráľov a nemenovaným kráľom je Saul. Ako druhý príklad uvádza Rakovský Šalamúnovho syna, kráľa Roboama, proti ktorému sa vzbúrili Izraeliti a zvolili si za kráľa Jeroboama, kým Roboamovi zostala len Judea, ktorá sa však čoskoro stala korisťou babylónskeho kráľa. Pre túto časť Rakovský použil 12. kap. III. knihy kráľov, 21. kap. IV. knihy kráľov a 24. kap. IV. knihy kráľov, ako to opäť sám uvádza na margu príslušných pasáží.

Štvrtou príčinou štátnych prevratov je idolatria, prejavujúca sa jednak v nesprávnom uctievaní pravého Boha, jednak v uctievaní nepravých bohov. Po poukázaní na moc božiu a na jeho vindikovanie si kultu zbásnením príslušných miest Starého zákona, Rakovský sa obracia k vladárom a nabáda ich, aby ctili pravého Boha, pretože modloslužba dráždi Boha a privádza trest na štáty. Aby však vyjasnil pojem idolatrie, podáva históriu kráľov Saula a Jeroboama. Prvá, podávajúca Saulovo neposlúchnutie Samuelovho príkazu čakať pred bojom na jeho pokyny, postavenie oltára a vykonanie obete, je známa z I. knihy kráľov. V druhej sa opisuje Jeroboamovo previnenie, pretože v snahe osamostatniť celkom Izrael od Judu postavil nové chrámy a vymenoval nových kňazov, ktorí však neboli z pokolenia Leviho, ako je podané v III. knihe kráľov.

K uvedeným štyrom teologickým príčinám štátnych prevratov Rakovský ešte pridáva príčinu finálnu. Kladie si otázku, známu už zo starovekých diskusií skeptikov a stoikov, prečo boh, pôvodca všetkého dobra na svete, dovoľuje štátne prevraty, ktoré prinášajú so sebou mnoho zla, a aký tým sleduje cieľ. Odpovedá modifikovaným Aristotelovým výrokom, že boh nič nerobí nadarmo, a štátne

prevraty vysvetľuje ako trest za hriechy národov a vladárov, i keď pritom často pykajú nevinní. Boh si praje, aby se mu a len jemu dostávalo od ľudí pocty. Rakovský tu vlastne len opakuje a rozvádza to, čo povedal pri ostatných teologických príčinách štátnych prevratov, z ktorých taktiež vyplýva, že štátne prevraty sú trestom za hriechy národov a vládcov proti bohu, ako ich formuloval Cruciger v Odpovedi na Melanchthonovu výzvu v diskusii *De periodis imperiorum*, a finálna príčina mu vyúsťuje v prianie boha, aby sa mu a len jemu dostávalo pocty.

V závere Rakovský prosí Maximiliana o láskavé prijatie básne. V prípade, že se tak stane, sľubuje napísať báseň o dobrej vláde a dobrých vladároch. Báseň ukončuje želaním Maximilianovi šťastlivej vlády v Čechách a želaním, aby sa čoskoro stal uhorským kráľom.

* * *

Z bohatej tématiky Aristotelovej Politiky vybral si Rakovský dve rozdielne a medzi sebou nesúvisiace témy: o rozvrstvení obyvateľstva v štáte a o príčinách štátnych prevratov. Prvej venoval Aristoteles len časť 4. a 11. kapitoly IV. knihy, kým druhej celú V. knihu (spolu 12 kapitol). U Rakovského si spracovanie 1. časti vyžiadalo 156 veršov (28 - 184), kým spracovanie druhej časti 428 veršov (257—684), z ktorých však 194 veršov si vyžiadali teologické príčiny (490—684) a v týchto sa neprejavil Aristotelov vplyv. Už z tohto pomeru medzi rozsahom venovaným u Aristotela a Rakovského uvedeným témam vidno, že pri spracovaní druhej časti Rakovský si voľnejšie vyberal vhodné časti z Aristotela a že ďaleko zaostal za Aristotelovou dôkladnosťou.

Ako sme videli vyššie, prvú časť svojej básne — o rozvrstvení obyvateľstva Rakovský takmer v celom rozsahu prevzal z Aristotela. Bol si však vedomý rozdielov medzi spoločenským postavením jednotlivých tried za čias Aristotela a v súčasnej dobe a preto kde-tu vypustil niektoré Aristotelove údaje (pohŕdavý postoj k remeselníkom, odôvodňovanie útočnej vojny) a inde zasa pridal údaje, majúce vzťah k súčasnej dobe (vyzdvihnutie významu obchodu, uznanie pre robotníkov, účasť remeselníkov a robotníkov vo vojsku za vojny). Len ojedinele doplnil Aristotela iným autorom (opísanie rozdelenia obyvateľov podľa majetkových pomerov podľa Euripida), no zato častejšie doplnil Aristotela uplatňovaním postavenia svojej triedy (vsunutie opisu rozdelenia obyvateľstva na stavy, vyzdvihnutie významu šľachty v spojitosti s armádou, vyzdvihovanie

spoločenského postavenia a vzdelania úradníkov), reagovaním na súčasné právne pomery (proti praktikám advokátov) a pridaním k uvedeným ôsmim triedam obyvateľstva stavu kňazov ako aj vyzdvihnutím ich významu. Predovšetkým skrz tieto prídavky podarilo sa mu zo stručného a suchého Aristotelovho podania spracovať zaujímavú a hodnotnú báseň o občianskych triedach a pridaním stavu kňazov a uplatňovaním kresťanského učenia (povinnosť boháčov riešiť sociálnu otázku, hrozba posmrtného trestu advokátom) dodať v duchu reformácie aj tejto časti pečať kresťanského diela.

Pridanie stavu kňazov, ktorí hlásaním kresťanského učenia prispievajú, podľa neho, k šťastiu obce, dovolilo mu prejsť k druhej časti básne, opisu ideálnej obce. Druhá časť, a Rakovský ju v prozaickom venovaní Maximilianovi považoval za jednu časť svojho diela, z básnického hľadiska vyniká nad prvú časť pôvabným opisom Palestíny a podaním niektorých príbehov z čias Kristovho pôsobenia v biblickom Kafarnaume. Táto druhá časť, týmže Rakovský podal v nej obraz ideálnej obce, umožnila mu spojiť prvú a tretiu časť básne v organický celok. Lebo i keď Rakovský začína tretiu časť zdanlivo bez spojitosti s predchádzajúcou, predsa táto vnuká nepriamo otázku, prečo táto ideálna obec zanikla, na čo dáva Rakovský odpoveď v tretej časti našej básne.

Ako sme už uviedli vyššie, tématikou štátnych prevratov sa Aristoteles zaoberal v rozsiahlej V. knihe svojej Politiky, v ktorej podal príčiny zmien ústav v jednotlivých vládnych formách (demokracii, oligarchii, aristokracii a tyranide) a je len pochopiteľné, že Rakovský si z toho rozsiahleho materiálu vybral len to najpotrebnejšie. V tejto časti sa však viac ako v prvej opieral aj o diela iných antických a predovšetkým o diela reformačných autorov (Lauterbeck, Lauterwald, Melanchthon, Cruciger). Vyniká najmä spracovanie druhej vedeckej príčiny — Platonovho manželského čísla, v ktorom preukázal vynikajúce schopnosti spracovať básnicky i najnáročnejšiu látku, operujúcu s matematickou a hudobnou terminológiou. V tejto tretej časti nachádzame tiež početnejšie ohlasy antických básnikov (Vergilia a Ovidia). Prívrženec reformácie sa však nezaprel ani v tejto časti. Prejavil sa ním tu i tam vtrúsenými moralizujúcimi reakciami na opisované príbehy (prejav sympatie s povstaním proti tyranovi, úvaha o zločinnej činnosti Amora), no predovšetkým v druhej polovici tretej časti opísaním teologických príčin, v ktorých Rakovský síce dosť konfúzne podal päť teologických príčin štátnych prevratov, ale dokumentoval ich majstrovsky zbásnenými biblickými príbehmi. **M. Okál**

RÉSUMÉ

La Politique d'Aristote et le Libellus de partibus rei publicae de Rakovský

A partir de la seconde moitié du XIIIe siècle, quand à l'Ouest on eut connaissance de la traduction de Moerbeck de la Politique d'Aristote, les pensées politiques d'Aristote ont influencé de façon considérable les auteurs d'ouvrages politiques. Après la découverte de l'imprimerie et après la publication de l'oeuvre d'Aristote aussi bien en version originale qu'en traductions latines, cette influence augmenta encore et les pensées d'Aristote sont devenues une arme puissante pour ceux qui se sont lancés dans la lutte contre l'universalisme de l'Eglise. Un de ces combattants fut Philippe Mélanchthon, professeur à l'Université de Wittenberg et idéologue de la Réforme.

En 1536, Mélanchthon publia l'oeuvre *In Aristotelis aliquot libros Politicos commentaria,* dans laquelle il donna l'analyse des parties les plus importantes de l'oeuvre d'Aristote et il l'apprécia du point de vue chrétien. Outre cette oeuvre, Mélanchthon écrivit par dizaines des déclamations touchant à la vie politique. Quelques-unes furent prononcées par Mélanchthon lui-même, d'autres par ses collègues universitaires ou par ses élèves. Il n'est alors pas étonnant que son élève du Turiec Martin Rakovský se soit lui aussi consacré à l'étude de la Politique d'Aristote et que les résultats de cette étude aient été utilisés dans sa meilleure oeuvre *Libellus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque,* publiée en 1560 à Vienne, peu de temps après l'arrivée de Rakovský en Slovaquie et son entrée en fonction comme scribe à la Chambre Royale Hongroise de Bratislava.

De la riche thématique de la Politique d'Aristote Rakovský a choisi deux thèmes différents et indépendants: sur les classes de la population et sur les causes des changements de constitutions et d'états. Au premier de ces deux thèmes Aristote ne dédie qu'une partie des quatrième et onzième chapitres du quatrième livre, tandis qu'à l'autre il consacre la totalité du cinquième livre (douze chapitres). Chez Rakovský l'élaboration de la première partie exigea 158 vers (v. 28—184), tandis que la seconde partie comporte 428 vers (v. 257—684) les causes théologiques occupant à elles seules 194 vers (490—684), où l'influence d'Aristote ne se manifeste pas. De seul examen du volume respectif consacré chez l'un et chez l'autre aux deux thèmes cités, on déduit que, en travaillant à la seconde partie, Rakov-

ský en prenait plus à son aise avec l'oeuvre d'Aristote et qu'il n'y a pas atteint à la profondeur d'Aristote.

La première partie de son poème sur les classes de la population, Rakovský l'a tirée presque dans sa totalité d'Aristote; pourtant il se rendait compte des différences entre la situation civique à l'époque d'Aristote et à la sienne, et c'est pourquoi, ici et là, il a abandonné quelques données d'Aristote (l'attitude méprisante envers les artisans, la justification de la guerre d'aggression) et ailleurs il ajouta des données ayant rapport à son époque (l'appréciation de l'importance du commerce, la reconnaissance envers les ouvriers, participation des artisans et des ouvriers à l'armée pendant la guerre). Ce n'est qu'exceptionnellement qu'il complète Aristote par un autre auteur (la division des citoyens selon leur bien, d'après Euripide). Au contraire, il a plus souvent complété Aristote en mettant en avant la classe dont il était issu — en introduisant la description de la division de la population en états, en insistant sur le rang social élevé des magistrats et sur l'importance de la noblesse dans l'armée), en réagissant contre la juridiction de son époque (et en particulier contre les pratiques des avocats), et en ajoutant aux huit classes citées de la population celle des prêtres en même temps qu'il exaltait leur importance. C'est surtout par ces adjonctions qu'il a réussi à faire du récit bref et sec d'Aristote un poème intéressant et de grande valeur sur les classes civiques. En outre, en aujoutant la classe des prêtres et en évoquant la doctrine chrétienne (le devoir qu'ont les riches de résoudre les questions sociales et la menace du châtiment posthume des avocats), il est parvenu à donner, dans la ligne de la Réforme, à cette partie aussi de son oeuvre le sceau d'une oeuvre chrétienne.

C'est par l'intermédiaire de la classe du clergé qui, en prêchant la doctrine chrétienne, contribue selon lui au bonheur de la cité que Rakovský aborde la seconde partie du poème, description de la cité idéale. Nous disons seconde partie, car lui-même, dans la dédicace en prose de son oeuvre, la prenait effectivement pour une partie de son oeuvre. Elle est excellente par la description pleine de charme de la Palestine et par le récit de quelques scènes de la vie et des activités du Christ dans la Capharnaum biblique. Cette seconde partie, du fait que Rakovský y présente l'image de la cité idéale, lui a servi de lien entre les première et troisième parties, pour élaborer un tout organique. Car bien que Rakovský commence la troisième partie sans lien apparent avec la précédente, celle-ci pose, indirectement la question suivante: Pourquoi cette cité idéale s'écroule?, question à laquelle Rakovský répond dans la troisième partie de notre poème.

Comme nous l'avons dit plus haut, Aristote s'est occupé des changements d'états dans le long cinquième livre de sa Politique où il a donné les causes des changements de constitution dans les diverses formes de gouvernement et il est bien compréhensible que Rakovský ait choisi dans cette vaste source ce qui lui paraissait le plus utile. Mais, dans cette partie, il s'est inspiré plus que dans la première d'autres auteurs antiques et surtout d'auteurs de la Réforme (Lauterbeck, Lauterwald, Mélanchthon, Cruciger). On y trouve surtout une excellente élaboration de la seconde cause „docte" — du nombre nuptial de Platon — dans laquelle il a montré son aptitude à traiter sous une forme poétique les sujets les plus exigents, se servant avec habileté de la terminologie mathématique et musicale. Dans cette troisième partie nous trouvons des échos plus nombreux des auteurs antiques (Virgile, Ovide). Partisan de la Réforme, il n'a pas renié sa position dans cette partie. Elle se manifeste par ses réactions moralisantes introduites, ça et là, à propos des scènes décrites (marque de sympathie en faveur des soulèvements contre les tyrans, réflexion sur l'action scélérate d'Amor), mais surtout dans la seconde moitié de la troisième partie, par la description des causes théologiques où Rakovský donne, de façon assez confuse, cinq causes théologiques des changements d'états, qu'il a illustré d'évènements bibliques poétisés fort joliment.

Césarión

Abych se lépe poučil o jedné době
a také, aby mi lépe utíkal čas,
jsem včera v noci sáhl k sbírce
nápisů Ptolemáiovců, abych si v ní četl.
Nekonečné chvály a lichotky
jsou stále stejné. Všichni jsou skvělí,
slavní, silní i laskaví —
každý jejich čin — je moudrost sama.
A chceš-li slyšet o ženách jejich rodu,
všechny ty Bereníky a Kleopatry jsou překrásné.

Když jsem se poučil o oné době,
chtěl jsem už nechat četby, když tu malá zmínka,
docela bezvýznamná o králi Césariónovi
upoutala náhle mou pozornost.

Kéž bys ke mně přišel se svým nesmírným
půvabem. V dějepise se zachovalo
o tobě jen málo skrovných řádek,
tak si tě má fantasie mohla volně vytvářet.
A vytvořil jsem si tě krásného a jemného,
mé umění pokrývá tvou tvář
snivou a chápavou krásou.
Tak silně jsem o tobě snil,
že včera pozdě v noci, když zhasla
má lampa — já schválně nechal jsem ji zhasnout —
jsem dovolil, abys vstoupil do mého pokoje.
A zdálo se mi, že stojíš přede mnou,
jako kdysi dávno uprostřed dobyté Alexandrie,
bledý, znavený a zamyšlen ve svém zármutku,
doufaje stále, že se snad slitují nad tebou
ti ničemové, kteří šeptali osudné slovo:
„Už dosti Césarů!“

Přeložila

R. Dostálová

Sixt z Ottersdorfu jako humanistický básník.

Literární činnost Sixta z Ottersdorfu poskytovala zatím jen poměrně málo přímých dokladů, svědčících pro jeho zájem o latinskou literaturu. Jeho překlady náboženské a naukové prózy sice naznačují, že latinu a řečtinu dobře znal,[1]) ale spisy původní — *Akta aneb knihy památné* a *Diarium sněmu 1575* — jsou psány česky. Sixtovy formulace podávají přitom svědectví spíše o ohlasech z Písma či jiné náboženské a domácí literatury nežli o znalosti nebo o přímém napodobení antických autorů.[2]) Dobrý styl, který na Sixtových spisech chválil již Bohuslav Balbín,[3]) nebylo proto možno vykládat jako přímé působení starověkých literárních vzorů. Oba doklady, které v této souvislosti o Sixtově humanistické činnosti uvedl Balbín, nelze dnes přijmout.[4]) Jestliže se přesto o Sixtovi z Ottersdorfu v souvislosti s naším latinským humanismem uvažovalo, bylo tomu především jednak pro Sixtova studia vitenberská, jednak pro dobré styky s Matoušem Collinem a Janem starším Hodějovským z Hodějova, jejichž vedoucí úlohu v úsilí o obnovu a rozšíření humanistické vzdělanosti v Čechách okolo poloviny 16. století bylo sotva kdy možno brát v pochybnost.[5]) Všimněme si zde proto těchto dvou aspektů poněkud podrobněji.

Zdroje, z nichž se čerpalo vzdělání, měly v období humanismu pro smýšlení a orientaci jednotlivců i celých družin vedoucí, často rozhodující význam. Mládí Sixta z Ottersdorfu — tehdy ještě Sixta Rakovnického — je zakryto tajemstvím. Dětství prožil jako syn měšťana Václava Šoustra v rodném Rakovníku, kde lze první pokusy o humanistickou poezii registrovat již v dvacátých letech 16. století, ale tyto tendence byly tehdy spojeny spíše s městskými úřady než s místní školou, takže je nejisté, zda se s nimi Sixt blíže seznámil.[6]) Zato návštěva vitenberské university[7]) nemusila zůstat pro jeho literární názory docela bez významu: šlo o středisko, které tehdy lákalo studenty nejen svou náboženskou orientací, nýbrž i tím, že tamní učitelé dovedli dát svým žákům také solidní znalosti v latinské a leckdy i řecké poezii. Zájem o antickou i soudobou humanistickou literaturu spojovaný s kultem přátelství a láska ke knihám, to vše patřilo ke kladným rysům, jimiž trvale zapůsobil Filip Melanchthon a jeho druhové na své vnímavé posluchače. Literární zájem prozrazuje ostatně i téma, o němž Sixt r. 1534 disputoval na pražské universitě při zkoušce bakalářské: *Rectene faciunt, qui poeticae student, cum poetas Plato a sua repub(lica) arcuerit?* Sixtova disputace se sice nedochovala, ale zbytky jeho knihovny,

mezi nimiž je asi jedna třetina (tj. z 21 dosud zjištěných tisků 7) spisů básnických, naznačuje, jaká asi byla jak Sixtova odpověď na danou tezi, tak i jeho pozdější praxe.[9]) Nepřihlížíme-li tedy k nepodepsaným - a proto i sporným - latinským veršům pod ottersdorfským erbem v *Kníze o věcech a spuosobích národu tureckého* (Knihopis 3631), fol. A 6b, bylo dosud úvodních 10 distich, napsaných Sixtem v knize nálezů staroměstské rady pražské[10]), jediným přímým dokladem o Sixtově latinské básnické činnosti.

Jiným aspektem, který lze pokládat za měřítko humanistických vztahů, je literárně orientovaný kult přátelství, který u nás i v některých sousedních krajinách šířili především posluchači vitenberské university. Jaké byly Sixtovy styky s touto skupinou, jejíž charakteristickým rysem se stalo spojení s latinskou poezií? Je to otázka, na kterou je dnes možno vzhledem k pokročilému stadiu prací o *Rukověti humanistického básnictví* podat dost bezpečnou odpověď. Úzké přátelství mezi Sixtem a Matoušem Collinem, o kterém se zmínil již Jaroslav Vlček, je doloženo[11]) Collinovou skladbou *Tria epithalamia* (1545), č. I 2, spisem *De coena Domini* (1546), fol. A 2a a dílem *Harmoniae univocae* (1555), č. 3 a XXVI, k jehož rozšíření prý Sixt Collina vybízel. O přátelství mezi oběma muži svědčí i několik zmínek v Collinových básních, otištěných ve *Farraginech* Jana staršího Hodějovského z Hodějova, *Farrago quarta* (1562), fol. 166a a 203b, kde se mimo jiné mluví i o písemných stycích mezi Sixtem a Janem starším Hodějovským. K narození synů r. 1560 Collinus oběma blahopřál sborníkem *Genethliaca*[12]). R. 1547 se za Sixta přimlouval kromě Collina také básník slezského původu a člen družiny Hodějovského Jan Serifaber (*Sylva carminum*, 1550, č. II 56). Mezi Sixtovy přátele patřil dále Jan Balbinus (*Duo epithalamia*, 1550, č. 4), Tomáš Mitis (*Liber primus sacrarum carminum*, 1554, fol. A 1b a v předmluvě ke Crinitovým *Psalmi regii vatis*, 1591, fol. A 4b), Martin Rakovský z Rakova (*Elegiae et epigrammata*, 1556, č. 6), Jakub Srnovec z Varvažova (*Apophoreta*, 1557, č. 15 a 16) a Petr Codicillus, který napsal r. 1573 k svatbě Sixtovy dcery Doroty s Adamem Lehnerem z Kouby latinské *Epithalamium*. Pochvalné verše věnoval dále Sixtovi Jiří Ostracius (*Elegia*, 1573), ale zvláště jej měl v úctě David Crinitus, který mu připsal jednu báseň v Ostraciově sborníku *Chorus Gratiarum* (1573), č. VII 1, věnoval mu dílo *Typi calicis et crucis* (1574), uvedl jeho jméno mezi jinými českými vzdělanci v spisu *Fundationes urbium* (1575) a věnoval mu vzpomínku ve svém výtisku menšího *Kalendáře historického* Veleslavínova (Praha Strahov: AO IX 94, na listu vevázaném za str.

224). Sixtovy smrti vzpomněl i Prokop Lupáč, *Ephemeris* (1584), *Coronis*, str. 10n. a jiní pozdější autoři. Tato poměrně dlouhá řada Sixtových literárních přátel není asi úplná,[13]) ale o úplnost zde ani nešlo. Spíše šlo o důkaz, že Sixt měl v latinské literatuře dobrou erudici a že o ni projevil jistě i osobní zájem, takže měl mezi jejími pěstiteli poměrně dosti přátel.

Přes všechny tyto doklady dosud chybělo širší svědectví o tom, že Sixt humanistickou poezii aktivně pěstoval. Takový důkaz lze nyní podat. Jde o básně, které Sixt vlastnoručně zapsal do svého konvolutu latinských básnických spisů, který je uložen v knihovně pražského Národního musea, sign. 63 F 23. Literárněhistorická cena těchto skladeb je o to větší, že pocházejí z druhé poloviny roku 1547 a podávají tak autentické svědectví o Sixtově smýšlení v době jeho životní zkoušky po nezdaru stavovského povstání. Po formální stránce jde o skladby, které dokazují, že jejich autor se s úspěchem pokusil nejen o hexametry a elegická disticha, nýbrž také o verše falécké a horatiovská metra (sapfická strofa menší, alkajská strofa). Přes nevelký rozsah dochovaných zbytků lze proto Sixta — podobně jako jiné jeho vzdělané vrstevníky — počítat mezi autory, kteří se literárního procesu aktivně zúčastnili oběma tehdy běžnými jazyky, češtinou i latinou.

Ukázky z latinské poezie Sixta z Ottersdorfu[14])

1.

In afflictionib⟨us⟩ meis 1547

1 O supreme Deus, parens Iesu
Christi, conditor orbis universi
conservator et omnium benigne,
protector sapiens, bone atque fortis,
5 te propter genitum tibi coaevum,
quem pro me fieri hostiam dedisti,
imploro, miserere deprecantis.
Me contra miserum calumniantes
ferventes rabieque sycophantas,
10 qui me quottidie gravant, tuere,
serves sustineasque vindicesque.
Vates sic Daniel Susanna sicque,
quorum corpora destinavit atra
dirus perdere morte quadruplator,

15 sunt mirabilibus modis levati.
Oro suppetias, opem, iuvamen
supplex et gemitu gravi sepultus.
Expectatio nam pavorque mortis
pectus discrutiant meum potenter.
20 Succumbo, nisi tu manum benigne
clementem dederis mihi cadenti.
Agnosco, Deus, esse te severe
iratum scelus ob meum nefandum,
quo numen graviter tuum sacratum
25 laesi soepius hactenusque laedo.
Sed dulcissime, iam tui furoris
fac tandem, Pater, impetus quiescat.
Festiva facie mihi serenus
adsis, quo prope liberationem
30 nostri carcere de nigro sciamus.
Non praescribo tamen modum diemque,
quo me quando vel eximas procellis
ex istis, quatior quibus per omne
tempus: quomodo sed tibi videtur,
35 sic fac! Scis etenim, mihi necesse
quid sit. Caetera iam tuae potenti
commendo manui, Deus supreme!

2.

Aliud

1 Heu quam fugaci res hominum gradu
nituntur, horis lubrica singulis
Fortuna versat et reversat,
quicquid ubique negotiorum est.

5 Hos tollit, illos deprimit, his novam
formam dat, illis restituit suam
ex omnibusque rebus amplo
perpetuum nihil est in orbe.

Hinc est, quod ausi sint aliqui deum
10 negare mundum consilio regi
nec ullius ferri rapique
omnia quomodocumque dicunt.

Sed me vagarum lubricitas nihil
rerum movebit nec sequor ethnicae
15 delirium scholae magistri,
cui sua sola placet voluptas.

Quamvis in alto nuper agens loco
detrusus imi carceris in lacum
nunc sim, tamen Deum fatebor
20 esse nec haec mihi facta casu.

Authore fiunt te, Deus, omnia,
tu me gubernas. Conditio mea
mutatur hoc modo vel isto,
tu prout exigis imperasque.

25 Sicut potestas est figulo, luti
ut fingat aptum vas vel honoribus
vel usibus malis: potestas
sic tibi, sancte mei Parens, est.

Peccata propter tu merito mea
30 hoc me coherces carcere. Quid querar?
aut quid loquar? nisi hoc voluntas
hic tua fiat in omnibusque.

Illud tamen te, sancte Deus, rogo,
ne me relinquas praesidio tuo
35 ab omnibus fere relictum
meque tuere meamque causam.

Si me nocentem scis in eo male,
me cuius error falsus agit reum,
tu punias me nec perenne
40 carcere liberer hoc in aevum.

Sed si fidelem me domino meo
fuisse semper scis, Deus, illius
cor flecte, ne culpa vacantem
amplius his crucibus fatiget.

45 Omnis mihi spes te stat in unico,
mutare solus tu potes hunc meum
statum meamque, qua placebit,
laeticia recreare mentem.

Audi precantem, dissue vincula,
50 corpus gravatur nunc quibus et mea
mens aegra, ne frangar dolore,
o Deus, o mea, Christe, vita!

3.

Alia ⟨invocatio⟩

1 Ergo ne praeceps actus in abdita
tenebricosi vincula carceris,
caelestis invocabo nomen
auxiliumque petam Parentis.

5 Humana nunc me destituunt ope
prosunt amici nec mihi iam sua,
periculis ergo involutus
excrutior varie satisque.

Molem patrati criminis horreo,
10 propter quod iram sentio numinis
afflictiones et molestas
perpetior meritasque poenas.

Nunc in profundis mergor aquis meum
saevis procellis et quatitur caput,
15 semper tamen spero salutem
naufragiique peto levamen.

Quapropter ad te, summe Pater, meae
adtollo mentis lumina supplicans,
ut adseras manu potenti
20 me scelus atque meum remittas.

Inter leones quos et ubi miser,
scis ipse, verser, praeda meis datus
ut hostibus ludus iocusque
sim nihili reputerque ab illis.

25 Referre nolo scommata pessime
de me loquentum, sic ubi garriunt:
„Fidit Deo, feretur illi
scilicet e superis iuvamen."

His, opto, sanum des animum, tibi
30 noscant ut esse id robur adhuc, neci
quo traditos vita priori
restituis recipisque sontes.

Tuo potenti praesidio quidem
suis remansit tutus ab aemulis
35 servatus est ferociumque
in medio Daniel leonum.

Suis Manasses flagitiis item
te provocavit pluribus, ast ubi
is poenitere coepit, idem
40 te sibi mox habuit faventem.

Hunc tu favorem ne mihi deneges,
minus tametsi filius obsequens
fui tuus, tamen levato
pro pietate tua iacentem.

45 Te propter ipsum promeritum tui
natique clemens sis mihi, liberes
malis ab istis meque solvas
obsidione gravique cinctum.

In te locavi spem, Deus, angelos
50 opem ferentes des mihi, des Pater,
Haeliseo contra monarcham
ceu Syriae placidus dedisti.

Iam iam quiescat, care Pater, tuus
furor potenti meque manu rape
55 e vinculis duris, fidelis
ut populus tua dona cernat.

Spes c[a]erta cuntis solius in Dei
dextra refulget, subvenit is quia
lapsis, egenis omnibusque,
60 qui modo confugiunt ad illum.

Non ergo surda percipiet mea
haec aure vota, ast, quando volet, mihi
succurret, interim quietus
ipse Dei auxilium manebo.

4.

Ὑποτύπωσις *Christiani hominis*

1 Conditor mundi, Deus, atque rector,
qui poli celsa resides in arce
et tuo terram, mare Tartarumque
numine comples,

5 tu meos casus, gemitus, pericla,
flebilem vitam miserere et aegras
pectoris curas miserique tristem
respice sortem:

namque me fluctus miserum minaces
10 impetunt venti feriuntque saevo
impetu versant vario meamque
turbine navem.

Me premit vasti latus omne mundi,
me labor durae genus atque vitae,
15 crux in infirmis humeris malumque
insidet omne.

Mille me cingunt homines dolosi
ac suas linguas acuunt repente,
ut neci mittant miserum ferocis
20 more draconis.

Parva habet corpuscula quot vel aer
quot gerit stellas rutilumve coelum
aut novo quot vere virent apricis
gramina campis,

25 tot meum corpus populantur hostes,
tot meam mentem quatiunt procellae,
tot premor missis varia hinc et inde
arte sagittis.

Hinc meum qu⟨a⟩erunt rabidi leones,
30 hinc lupi, tigres, volucres, dracones
quidquid in toto orbe vel est malorum
perdere corpus.

Hinc ferae caedis cupidi latrones,
hinc aquae, flammae celeres et aurae
35 nec locum tutum mihi praestat usquam
invida tellus.

Idque Adae propter patior reatum
propriae carnis fragilesque lapsus,
alterum quorum fugio, sed alter
40 me tenet usque.

Tum tuum propter, Pater alme, verbum
filium propterque tuum beatum,
quem pie iusto veneror coloque
semper honore,

45 quem veho summis celebrans per orbem
laudibus narrans meritum fideli
illius turbae resonans piumque
dogma salutis.

Ergo ob id diris agitur furitque
50 concitans ater furias et hydras,
evomens iras iaciensque saeva
fulmina serpens.

Non enim laudes patitur tuasve
vel tui nati reserare mundo
55 nec sinit veram populos doceri
relligionem,

sed minas tollit furibundus atque
membra contorquens varios in orbes
me cupit nudum subito ferire
60 verbere caudae.

Sic, Pater dulcis, medios tot inter
hic miser vivo moribundus hostes
mensque solamen mea non in orbe
invenit ullum.

65 Me tuum tantum, mea vita, verbum,
arx, cibus, prudentia, spes, voluptas
usque solatur, regit, auget, ornat,
munit alitque.

O Pater, ni me foveat tegatque
70 dextra stipatum tua tot periclis,
iam diu casu mea tristiore
vita perisset.

Hanc, precor, serva, Pater, et tuere,
proximos donec potero iuvare
75 et tuum sanctum celebrare caeco
nomen in orbe.

Spem meam firma fideique robur
pectus et sacra, precor, ure flamma,
da mihi fortes animos et aegrum
80 pelle timorem.

Da tui nati cor amore flagret
ardeat mens et pietate fratrum
nec cadat languens subito pavore
rebus in arctis,

85 sed ruat laeta in gladios, in ignes
et lubens se posthabita salute
offerat pro te obiciatque certis
prompta periclis.

5.

Exclamatio in afflictione

1 Me mare, me coelum, tellus premat Orcus et ipse,
tu modo victrices, porrige, Christe, manus.
Oh tandem afflictum solare et parce iacenti,
comprime iuditii fulmina iusta tui.
5 Protinus assiduis gratantia vocibus [a]edam:
„Gloria, laus et honor sit tibi, summe Deus!"

6.

Idem

1 Tu modo fatali sursum trahe, Christe, cathena!
me mare, terra, polus Tartara et ipsa premant!
Pro pietate tua miserum sustolle iacentem,
tu mihi nam Deus es, tu mihi certa salus.
5 Omnis namque tibi debetur gloria, Christe,
pro bonitate tua, pro pietate tua.

J. Hejnic

POZNÁMKY

[1]) Srov. Josef Jireček, *Rukověť k dějinám literatury české* 2, Praha 1876, str. 67—69; *Knihopis* 3631, 206, 1101—1106, 3390—3394 a 17.597n.

[2]) Srov. *LF* 83 (1960), str. 285.

[3]) Bohuslav Balbín, *Bohemia docta* 2 (ed. R. Ungar), Praha 1778, str. 244: *ob dictionis leporem...*

[4]) *Bohemia docta* 2, str. 245 v poznámce: *historiam suorum temporum vertit ex Latino in Bohemicum sermonem;* vzniklo totiž nesprávnou interpretací slov Prokopa Lupáče, *Ephemeris* (1584), *Coronis*, str. 10n. Ani druhý doklad Balbínův, latinská báseň *Epitaphium Pragae libertatem et opes perdenti* o 5 distiších (k roku 1547), není na místě. Ve skutečnosti jde o část básně Matouše Collina z *Farragin* Jana staršího Hodějovského z Hodějova, *Tertia farrago* (1561), fol. 103b.

[5]) Tak např. Jaroslav Vlček, *Dějiny české literatury*², Praha 1960, str. 329 a 333n.

[6]) Srov. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 69 (1961), str. 140—144 a *LF* 81 (1958), str. 102 n.

[7]) Zapsán 18. 6. 1533, srov. F. Menčík, *ČČM* 71 (1897), str. 253.

[8]) *Collectanea* Bydžovského (Praha UK: XXIII D 217), fol. 35a.

[9]) J. Hejnic, *LF* 83 (1960), str. 141—144 a 280—285 a *LF* 84 (1961), str. 109—112; *ZJKF* 7 (1965), str. 98—104. — Dalším nově objeveným kusem ze Sixtovy knihovny je konvolut pražské UK: 9 B 59 (vlastnický

zápis na titulním listu: εἰμὶ ξυστου ῥακονικείου, obsahující tyto tisky: Casparis Ursini Velii... *Poematum libri quinque*... Basileae... Ioannes Frobenius ... 1522. — Přívazek 1: *Gregorii Nyseni... Mystica Mosaicae vitae enarratio* ... Georgio Trapezontio interprete. Basileae... 1521... in aedibus Andreae Cratandri. — Přívazek 2: *Theriobulia Ioannis Dubravii*... Nurnbergae... Foed. Peypus ... 1520.

[10]) Srov. Josef Janáček, *O pokoření stavu městského* Praha 1950, za str. 112.

[11]) Následující doklady jsou uvedeny podle prvních dvou svazků *Rukověti humanistického básnictví*, Praha 1966, a podle dvou svazků dalších, připravených k tisku.

[12]) Tento tisk není v prvním svazku Rukověti citován, poněvadž byl zjištěn teprve při loňském průzkumu ve vratislavské Universitní knihovně (Gen. 4). Zkrácený název zní: *Genethliaca aliquot poemata ad... Ioannem seniorem ab Hodieiova ... et ... Sixtum ab Ottersdorff*, scripta et edita anno... 1560. Pragae in officina typographica Georgii Melantrichi ab Aventino. — 8 ff. Vydání pořídil Matouš Collinus, který napsal dvě úvodní básně, určené Hodějovskému k narození syna Bohuslava a Sixtovi k narození syna Jana Theodosia. Přání připojil i Tomáš Mitis a Šimon Proxenus.

[13]) Srov. výše pozn. 12.

[14]) Praha KNM: 63 F 23, fol. 416a—b (č. 1), fol. 416b—418a (č. 2), fol. 418a — 419b (č. 3), fol. 419b—421a (č. 4), fol. 421b (č. 5 a 6).

RÉSUMÉ

Sixtus de Ottersdorf carminum Latinorum auctor

Sixtus de Ottersdorf, librorum Bohemicorum scriptor celebris, carminum Latinorum auctor paene ignorabatur. Disticha enim pauca elegiaca Latina adhuc innotescebant, quae Josef Janáček, vir de Sixto ab Ottersdorf bene meritus, publici iuris fecit. Alia auctoris nostri carmina Latina in „Libro precario", qui olim Sixti bibliothecae pars erat, nuper reperta sunt. Sunt autem poemata, quae Sixtus rebellionis reus a. 1547 composuit. Quo igitur animo, qua mente tunc temporis „tenebricosi vincula carceris", ut ipse dicit, sustulerit, carmina nostra (cf. superius p. 141—149) miro modo testantur.

K latinským popisům renesančních a barokních zahrad

Rozsáhlou práci, nazvanou *Přehled vývoje okrasného zahradnictví a sadovnictví*, uveřejnil Josef Nožička v časopise *Vědecké práce čs. zemědělského muzea* 5 (tak na obálce a v tiráži, na tit. listě omylem 9), Praha 1966, str. 7—75. Jako pramenů užil též latinských popisů některých zahrad. Učinil tak zejména při zachycení zpráv o zahradě, náležející k zámku Červený Hrádek na Chomutovsku. Zdrojem jeho informací bylo v tomto případě obsáhlé latinské veršované dílo, jehož autorem je Guillelmus O'Kelly *(Rubra domus vulgo Rotenhaus cum suo territorio heroico carmine accurate descripta..., Neo-Pragae... 1700*; srov. o tom mé články: *Humanistické popisy statků ze 16. a 17. století, Sborník Čs. akademie zem. věd, Historie a musejnictví 29, 1956, str. 251n.; Latinský popis Červeného Hrádku s okolím, Mostecko-Litvínovsko* 2, 1963, str. 27—32). V poznámce 93 na str. 69 cituje Nožička dokonce rozsáhlý úsek z tohoto pramene (O'Kelly, str. 11, 12) v původním znění. Protože však citovaný text leckde nedává smysl a místy je i metricky závadný, považoval jsem za nutné srovnat edici s originálem a opravit závažnější omyly. Pochybnosti čtenáře nutně vyvolává již první citovaný verš, obsahující pokračování věty, která začíná ve verši předchozím. V závorce uvádím vynechaná slova, která je nutno doplnit: *(portamque recentem) | ad latus aspicies arcis, quae ducit (in) hortum | obcinctum muris*.... Dále je nutno opravit (v Nožičkově práci str. 69, ř. 6) *area: aurea, fluorum: florum*, (ř. 10) *alli: alii*, (ř. 14) *his: hic*, (ř. 17) *lato: alto, medicus: medius, eaque: aequa*.

V Nožičkově jinak velmi důkladné práci není využito všech zpráv o sadech a okrasných zahradách v okolí Červeného Hrádku. Zejména je třeba v této souvislosti upozornit na popis zahradní úpravy v okolí letohrádku Deltzia (v citované práci *Latinský popis*... vyslovuji domněnku, že jde o lokalitu, zvanou později Töltsch). Zčásti šlo ovšem teprve o úpravy projektované, jak vyplývá z verše, který je níže citován jako poslední, ale i o této věci je zmínka v dané souvislosti na místě:

Sed quam pulchra loci facies! hinc inde virescunt
cespite declivi tam laeta sedilia forma
secta theatrali geminusque hinc inde resurgit
in medio fons gemmifluis argenteus undis.
Stridenti tubulo, qua plumbea fistula serpit,

Seminář pro klasickou filologii
university Karlovy v Praze

exilit e scatebris et iter rimatus in auras
turbinis in morem rapido petit aethera iactu
et vibrat humentes liquidum per inane sagittas.
Dumque in se recidunt latices, liquor actus in orbem
spargitur et gelidos in labrum depluit imbres,
induit aut varias tubulo variante figuras,
saepe repentinis adstantes proluit undis.
Qualis at hortus erit, si designatio facta
vera sit...?

Toto čteme na str. 21. Ještě podrobnější popis je na str. 25n. Také na jiných místech díla jsou údaje o okrasných zahradách, které lze sotva získat z jiných pramenů. Jako doklad uvádím text na str. 15:

Intranti primum in longum sese explicat hortus
diversis sectus spatiis. Hinc buxus odoras
Daedalea includit segetes; hinc laeta virescunt
arbusta et stirpes diverso ex sole petitae...

Z těchto i jiných důvodů (popis uměleckých pokladů zámku, údaje významné pro historii středního Krušnohoří) by si popis zasloužil vydání.

Dále je nutno poukázat na řadu zpráv o zahradách a sadech v humanistických popisech z poloviny 16. stol., které jsou zpracovány v článku *Humanistické popisy statků...* (viz výše). Konečně upozorňuji na verše Henrica Clingeria de Abieto v díle *Serenissimo ...Rodolpho II... Pilsna Pragam redeunti...* (1600), v oddílu, nadepsaném *Sequuntur epigrammata, quae continent descriptionem rerum atque aedificiorum quorundam insigniorum ad aulam Caesaream pertinentium* (Rukověť humanistického básnictví 1, str. 383, podrobný rozpis viz tam). Důkladnější zpracování zmíněných literárních pramenů by se svou povahou sotva hodilo do tohoto časopisu. Není však sporu o tom, že by jim měla být věnována nejméně stejná pozornost, jakou věnuje Nožička uvedené části popisu Červeného Hrádku, a to tím spíše, že se některé architektonické složky zahrad, popsaných humanisty, zachovaly dodnes, takže je možno na základě popisů i dnešní situace rekonstruovat původní stav.

J. Martínek

Mauricii imperatoris tragicus exitus

V prologu ke své školní hře *Abrahamus patriarcha*[1]) se Komenský zmiňuje o třech divadelních hrách, které předvedli jeho studenti předešlého roku (tedy r. 1640) na dvorku lešenského gymnasia. Byla to jeho vlastní komedie *Diogenes Cynicus redivivus*,[2]) dále slavná a mnohokrát hraná hra o únosu saských princů Alberta a Ernesta r. 1455[3]) a konečně nejmenovaným autorem zdramatizovaný tragický skon Mauriciův, *Mauritii... imperatoris tragicum exitum ludis nostris repraesentavimus.*

Náš předchůdce Josef Reber, který jediný pořídil kritické vydání Komenského biblické hry,[4]) napsal v společné předmluvě k Diogenovi i Abrahamovi o záhadné tragédii toto: *O druhém kuse, „Mauritii Imperatoris tragicus exitus", nelze nyní dále ničeho zjistiti. Svatý Mauritius, patron arcidiecése magdeburské, byl dle legendy náčelníkem (Imperator?) tzv. thebské legie, jež přišedši z Afriky měla své stanovisko v Auganu v Gallii, a to ke konci III. stol., když na západě císařem římským byl ukrutný Maximián, kdežto východ spravoval Diokletian. Ježto Mauritius se svým podřízeným velitelem Candidem a se svými vojáky nechtěli se odříci víry křesťanské, byli obklíčeni a pobiti. To asi bylo též obsahem kusu* (str. 73).

Poznámka v závorce (*Imperator?*) prozrazuje editorovu pochybnost o správnosti jeho vlastní interpretace. A skutečně, porovnáme-li jeho dohad o obsahu dramatu s Mauriciovým životopisem v nejběžnějších pramenech, shledáme, že v Zlaté legendě[5]) je Mauricius označován jako *dux*, v bollandistických Acta sanctorum jako *primicerius;*[6]) naopak titul *imperator* je v obojím životopise vyhrazen Maximiánovi.

Jestliže termín *imperator* znamená i u Komenského císaře,[7]) je lákavé pokládat za hrdinu hry nikoli mučedníka Mauricia, nýbrž Maurikia, císaře byzantského (582—602), postavu vpravdě tragickou, který byl popraven či zavražděn i s rodinou usurpátorem a pak císařem Fokou (602—610). Tak učinil už svědomitý komeniolog Fr. Zoubek, když Komenského údaj přeložil jako *Mauricia císaře tragické skončení;* nic bližšího bohužel nepoznamenal.[8]) Více pověděla v nejnovější době M. Cesnaková; hádajíc na východořímského císaře Mauricia, dodává: *Hra s touto tematikou sa vyskytovala častejšie na repertoári jezuitského divadla, napr. aj na Slovensku* (Bratislava 1634, Trnava 1674 aj.). *Nepoznáme autora lešenskej hry*

práve ako jej text, takže odlišnost protestantskej a jezuitskej sa nateraz nedá zistiť.[9])

Ještě více lze povědět s pomocí starší Menčíkovy monografie o starším českém divadle.[10]) Vypisuji z ní tyto údaje:

Následujícího roku (1616) dne 10. ledna byl v Olomouci proveden kus „císař Mauricius od Phoka zavražděný" před panem z Dietrichštejna, s nímž asi ovšem i sám kardinál mezi diváky se nalézal (str. 73).

1636. Praha... V konviktě na počest hejtmana hradeckého, pana z Ryzmberka, proveden byl „císař Mauricius" (str. 100). *Programm vydaný zněl: Mauritius imperator, Tiberii Caesaris gener. Tragoedia. Honori Petri Wok Švihovský de Rizemberg... in area convictorum die 20. Sept. 1636. Pragae 1636. (V c. a k. univ. knihovně v Praze.)* (str. 153, Dodatky).

1669... Opava... ku konci roku školního „Císař Mauricius" (str. 116).

Zmíněný program z r. 1636 zůstává v dnešní Státní knihovně v Praze přese všecko úsilí nezvěstný.

Předpoklad Cesnakové, že v lešenské inscenaci se hra lišila svým textem či obsahem od inscenací jezuitských, vede k otázce, jaký zájem o Maurikia mohl být v kulturním okruhu Komenského. Zkoumat ji soustavně je nad síly našeho editorského kolektivu. Mohu však uvést dvě místa, která mají cenu takového svědectví.

První je passus z luterského teologa Andr. Hyperia, jehož spisy Komenský pravděpodobně znal; jmenuje ho ve spisku *Pansophia Christiana* jedním dechem s velkým přítelem Jednoty Abr. Bucholcerem a nejméně dvakrát uvádí jeho zásadu *theologum in Scriptura nasci* (uv. spisu § 34; Didactica XXIV, 20). O Maurikiovi hovoří Hyperius ve svých výkladech o zápase o prvenství v církvi, ve své metodice teologie:[11])

Diximus... de primatus dignitate certamina primum exorta fuisse circiter annum Domini 600, cum Ioannes Constantinopolitanus sese superbo nomine Universalem episcopum primus appellaret: quem secutus deinde est Cyriacus eiusdem sedis episcopus, coeptam litem persequens contra episcopos Romanos. Atque eô fuere illi audaciores, quod imperatorum Mauricii et Marciani favore atque praesidio iuvarentur. Tandem verò lis dirempta est per Phocam imperatorem, a quo interfectus est Mauricius, quique (incertum quas ob causas) Bonifacio III episcopo Romano circiter annum Domini 610 appellationem episcopi universalis et capitis omnium Ecclesiarum detulit (str. 667).

Zdrženlivý protestant nenaznačuje, že by s Mauriciem — odpůrcem římského primátu — sympatizoval. Ne tak autor XX. kapitoly pamfletu *Retuňk proti Antikristu* (tj. papeži), zachovaného anonymně;[12]) spis je však skoro jistě totožný s Retuňkem, který uvádí Komenský v seznamu svých děl[13]) a v jednom z dopisů svému zeti Figulovi[14]). V řečené kapitole se praví:

...po smrti Řehořově Sabinianus za biskupa římského zvolen, kterýž mysl k tomu obrátil, aby u císaře Foky sobě titul veřejného biskupa jednal... Ale v kolikas měsících život dokonav, předsevzetí nedokonal. Než successor jeho, Bonifacius třetí, tajemství nepravosti (kteréž až potud divně satan koval) dokonal. Což se tak stalo. Císař Mauricius upadl v Konstantinopoli vojskům svým v nelíbost, kteráž jednoho z sebe a nešlechetného člověka za císaře zvolili a po městě vyhlašovali, jehož také do kostela vedli a patriarchovi korunovati poručili: jméno jeho bylo Fokas. Mauricius vida, co se děje, v utíkání se dal, ale od Foky postižen jsa, i s manželkou i s synem a třmi dcerami ukrutně zamordován. Fokas boje se, že pro takovou nešlechetnost západní císařství od něho se odvrátí, uložil sobě prostřednictví v tom užíti římského biskupa: a protož s ním v přátelství vešel a jemu, cokoli k líbosti bude činiti moci, činiti připověděl, jestliže svým jednáním o to pečovati bude, aby Italia od něho se neodtrhovala. Slíbil Bonifacius a císaře žádal, aby za to římské stolici přednost nad jinými biskupy daroval a mandáty svými toho potvrdil. Tak se stalo: že Fokas svolav concilium (na němž 62 biskupů bylo), Bonifacia a jeho successory za veřejné biskupy vyhlásil. A tak, o čež dávno usilováno, tu k cíli přivedeno. Že pak skrze Foku, toho nešlechetného vraha, biskupové římští moci své dosáhli, není bez tajemství. Jakož Fokas loupežně, nešlechetně v svět se uvázal, tak v církev Bonifacius: oba sobě pomáhali a oběma ten, kterýž již od časů apoštolských na to číhal, aby tajemství nepravosti v církev uvedl. A tuť vlastně v dokonání přišlo.

Není sice prokázáno naprosto bezpečně, že Komenský je autorem nebo alespoň spoluautorem dochovaného Retuňku; ale tolik je z uvedeného jisto, že v Jednotě, ba přímo v okruhu Komenského přátel a spolupracovníků (základní rukopis Retuňku zhotovil vlastnoručně jeho přítel Mikuláš Drabík) bylo zavraždění císaře Mauricia pokládáno za počátek vlády Antikristovy v církvi. Mohla tedy být českobratrskému sboru v Lešně tragédie o Mauriciovi blízká a vítaná.

Tím pokládám za potvrzený předpoklad Zoubkův i Cesnakové, že hra provozovaná lešenskými studenty r. 1640 se týkala císaře Mauricia.

J. Nováková

[1]) *Amstelodami 1661.* Kus byl hrán na lešenském gymnasiu už v lednu r. 1641, vznikl asi už 1640.

[2]) *Amstelodami 1658.* Vydání z r. 1662 je patrně jen „obálkové" tj. je to zbytek nákladu ve společném svazečku s hrou o Abrahamovi.

[3]) Je to dílo mladých let teologa později proslulého, Daniela Cramera, nadepsané *Plagium. Comoedia de Alberto et Ernesto, Friderici II. Electoris Saxonici Inclyti Filiis Inclytis, astu et fastu surreptis, abductis, sorte et vi receptis, reductis.* Po prvé vyšlo ve Wittembergu r. 1593.

[4]) Veškeré spisy J. A. Komenského, sv. VI, Brno 1911, str. 131nn.

[5]) Užívám tisku vydaného r. 1516 v Hagenau: *Longobardica Historia, que a plerisque AUREA LEGENDA sanctorum appellatur sive PASSIONALE SANCTORUM.* Passus *De sancto Mauricio* je na fol. y3r-y4r.

[6]) *Antverpiae 1757.* Odd. September, tomus VI, p. 308—403.

[7]) I u něho může znamenat jak velitele, tak císaře. Viz *Lexicon januale* XVI, 38, s. v. *Parare: Imperat bellicus imperator exercitui, edicens imperia, jure imperatorio. Sed Romanus imperator promotus ad imperium, eminet Regibus imperiali majestate* etc.

[8]) V článku *Komenského „Diogenes", hra divadelní.* Osvěta II, 1872, str. 221.

[9]) Milena Cesnaková-Michalcová, *Divadlo ako súčasť výchovného systému J. A. Komenského a jeho ohlas na slovenských školách.* Slovenské divadlo 5, 1957, str. 330.

[10]) F. Menčík, *Příspěvky k dějinám českého divadla.* Rozpravy České akademie IV, tř. III, 1, Praha 1895.

[11]) *Methodi Theologiae, sive praecipuorum Christianae religionis locorum communium libri tres.* Basileae 1574.

[12]) Celkem v šesti rukopisech, z nichž je nejdůležitější rkp. Národního muzea sign. IV G 38. Na něm se zakládá první kritické vydání Retuňku, připravené J. Daňhelkou a N. Lupínkovou pro 2. polosvazek edice Díla JAK. Z jejich čistopisu jsem převzala níže uvedený text. Po prvé vydal spis B. Souček pod změněným názvem *O papežství,* Praha 1924.

[13]) V tzv. *Epistula ad Montanum, § 4: Praemonitiones adversus Antichristianas seductiones (Retuňk etc.), opus justae molis, typis quidem... non vulgatum, variorum tamen manibus varie transcriptum.* (A. Patera, *J. A. Komenského korrespondence,* Praha 1892, str. 234.)

[14]) J. Kvačala, *Korrespondence J. A. Komenského* I, 1898, č. 162. List je dochován jen ve Figulově překladu do latiny; spis se v něm jmenuje *Clypeus contra Antichristum.*

Mauricii imperatoris tragicus exitus

Ludi sui scholastici qui *Abrahamus patriarcha* inscribitur prologo memorat J. A. Comenius, anno 1640 in gymnasio Lesnensi *Mauricii imperatoris tragicum exitum* scena esse repraesentatum. Cuius tragoediae argumentum s. Mauricii martyris fuisse passionem opinabatur Reber; alii Mauricio imperatori Constantinopolitano a Phoca a. 602 illatam necem. His assentimur. Nam martyr ille gloriosus legionis Thebanae fuit *primicerius* (sec. Acta Sanctorum), alias *dux* (ut Iacobus de Voragine), contra *imperatoris* titulus Maximiano Diocletianoque Augustis in fontibus tribuitur. Insuper saeculo 17° incerti auctoris tragoedia *Mauricius imperator Tiberii Caesaris gener* inscripta a Iesuitarum discipulis in Bohemia, Moravia, Slovacia saepius actitabatur. Denique Unitatis Fratrum theologi Mauricium imperatorem pia tenebant memoria, qui scilicet pontificis Romani primatum auctoritatemque repudiabat; tractatu enim illo, qui *Adversus Antichristianas seductiones,* i.e. contra pappatum ante a. 1620 a Comenio, ut complures putant, est adornatus *(Retuňk),* capite XX partibus Mauricianis perquam favetur.

KONSTANTIN KAVAFIS

Králové Alexandrie

Obyvatelé Alexandrie se shromáždili,
aby viděli děti Kleopatřiny,
Césarióna a jeho malé bratry
Alexandra a Ptolemáia, které poprvé
přivedli do Gymnasia,
aby je prohlásili králi,
za skvělé vojenské přehlídky.

Alexandr — toho prohlásili králem
Arménie, Médie a Parthů.
Ptolemáios — toho prohlásili králem
Kilíkie, Sýrie a Fénikie,
Césarión stál vpředu
zahalen v růžové hedvábí,
na prsou věnec z hyacinthů
jeho pás — dvě řady safírů a ametystů,
na nohou opánky z bílých
pásků vyšívaných růžovými perlami —
toho prohlásili větším králem než malé bratry —
toho prohlásili Králem Králů.

Alexandrijští jistě chápali,
že to jsou jen marnivá slova.

Ale den byl horký a plný poezie,
nebe jasně modré,
Alexandrijské Gymnasion —
skvělý zázrak umění,
vybraná nádhera dvořanů,
Césarión sám půvab a krása
(syn Kleopatřin, krev Lágovců),
a Alexandrijští pospíchali k slavnosti
s nadšením a provoláváním slávy —
řecky, egyptsky a někteří i hebrejsky,
okouzleni krásnou podívanou —
byť sami dobře věděli, jakou mají cenu,
jak prázdná slova jsou ta království.

Přeložila
R. Dostálová

Klasický filolog na Světové výstavě poštovních známek PRAGA - 1968

Letošní výstava poštovních známek v Praze byla bez nadsázky nazvána „olympiádou filatelistů všech kontinentů". Soustředila 1500 prvotřídních exponátů na 160 tisících albových listech; výstavu obeslalo 133 poštovních správ a muzeí systematicky úplnými dokumenty. Počet vystavených známek byl odhadnut na 2 milióny kusů miliardové hodnoty. Cesta kolem výstavních rámů měřila 12 kilometrů.

Protože žádný sběratel už nestačí obsáhnout ve své kolekci záplavu nových vydání, stávají se filatelisté specialisty. Pěstují „námětovou" nebo „tematickou" filatelii a usilují tak o studijní prohloubení své záliby; provázejí své sbírky odborným výkladem soustředěným na specifikum jejich znalostí; takovéto zvědečtění mechanického sbírání zachraňuje filatelii pro budoucnost a dokumentuje námětovou, uměleckou i technickou cenu poštovní známky.

Klasický filolog, těšící se na početné námětové sbírky s antickými tématy, nemohl bohužel nalézt uspokojení v rozsáhlém sále s 250 specifikovanými sbírkami. Ani jedno z pečlivě roztříděných oddělení nedokumentovalo souborem známek význam antiky; a přece tu byly rozsáhlé exponáty z oborů: věda, literatura, dějepis, zeměpis, filosofie, politika, sport, osobnosti, kosmos, příroda. Běžné náměty flóry a fauny promlouvaly aspoň latinskými názvy: střevíčník pantoflíček — cypripedium calceolus — obuwik pospolity; čáp černý — ciconia nigra L. — bocian (na polských známkách). Početné známkové země zobrazují květiny, motýly, houby, ptáky, psy, mořská, horská i předpotopní zvířata povětšině s latinskými odbornými termíny; tak zejména Kuba, Maďarsko, Sovětský svaz, Bulharsko i naše republika, reprodukující překrásné výtvory Švabinského a Svolinského.

Dvě anglické sbírky se zaměřily na mytologii různých dob. Tu defilují především známky řecké (Zeus, Hermés, Afrodíta, Poseidón, Héraklés, Pallas Athéna); italské s Romulem a Remem; ale antické náměty s bohy lze nalézt i na známkách Egypta, Argentiny, USA, Monaka, uruguayských; ostatně je známo, že nejdražší rarita starého Rakouska je tzv. „růžový Merkur", novinová známka. Námětová sbírka „Dějiny medicíny" sestavuje v řadu Apollóna, Asklépia, Hygieiu, Achillea obvazujícího Patrokla, a to ze známek řeckých, francouzských, španělských. Mezi „vědci" jsou

na prvních místech Hérakleitos (rumunská známka), Pýthagorás (řecká s demonstrací Pýthagorovy věty), Aristoteles a Démokritos (řecké známky), Galénos (jemenská). Jinak se představují mnohé řecké „staré chrámy" i na známkách San Marina; Zeus na řecké známce metající blesk zahajuje námětovou sbírku „Předchůdci elektřiny" a byzantské stavby na známkách bulharských a jugoslávských tvoří součást námětu „Dějiny architektury". Mezi „chemiky" se dostal i Homér z řecké známky, protože „znal železo i jeho kalení a věděl o síře jako o dezinfekčním prostředku". Zato v krásně zpracovaném tématu „Vývoj písma" (od českého sběratele) není téměř nic o Řecích a Římanech a v námětech kosmických nikde se nevyskytl první letec Daidalos s Ikarem. Téma „Zákony a právo" nevzpomnělo na Justiniána, ač je na známkách např. vatikánských. Zajímavé byly některé názvy námětových sbírek, jako např. „Od římských akveduktů k železobetonovým mostům", doložené známkami italskými, francouzskými a švýcarskými. Žádná z početných sbírek námětu „Olympijské hry" nevyužila bohatství i primátu řeckých sérií olympijských, žádná se také ani nepokusila podat vývoj olympijských disciplín, ač je materiálu neobyčejně mnoho a umělecky zdařilého. Stranou zájmu zůstali také antičtí spisovatelé, ač nebylo nesnadné z řeckých, italských, rumunských i jiných dokumentů sestavit celé dějiny. Vzpomínám, že na poslední výstavě PRAGA jsme zhlédli sestavu známek tvořenou na základě Ovidiových Metamorfos (o tom *ZJKF* IV 3). Jestliže pak ani v námětových sbírkách mládeže, které tvořily zvláštní oddíl o 200 exponátech, ani jediný se nezaměřil trochou zájmu na řecko-římskou kulturu, je to zarážející; vždyť mezi mladistvými vystavovateli je mnoho studentů.

Poněkud zklamanému klasickému filologu nezbývá než v duchu sestavovat antickou tematiku ze systematických sbírek zemí především povolaných, tj. Řecka a Itálie. Řecká poštovní správa už tradičně užívá námětů mytologických; filatelista najde celý Olymp bohů zobrazený antickými sochami (např. Hermés Práxitelův, Venuše Mélská), svět hérů (Héraklés, Atlás) i celé výjevy z bájesloví, jako Daidalos a Ikaros, Zeus a Ganymédés, Frixos a Hellé. Výjevy z váz představují také atlety, reprodukce mincí Athénu i Alexandra Velikého, busty Homéra, Periklea i jiné. Řecká je také klasická série z r. 1896 zakládající tradici edicí k olympijským hrám náměty závodníků, zápasníků a bohů; Myrónův Diskobolos je od té doby symbolem olympijských her na známkách početných zemí. V témž duchu jsou řešeny i pamětní série Všebalkánských her, Tokio z r. 1964 a zejména překrásná řada „Boj Helénů za civilizaci" s Athénou, sarkofágem Alexandrovým, Níké Samothráckou a scénou z Parthenónu. Opakovaným námětem je Akropolis, chrámy a divadla; v historických sériích najdeme i bitvu u Salamíny. Mnohobarevná série z r. 1961 zobrazuje technicky dokonale umění mykénské.

Expozice Itálie potěší znovu klasického filologa zejména řadami vydanými k dvoutisíciletí římských básníků Vergilia, Horatia a Ovidia, také Livia a Cicerona. Scény z Vergilia provázejí citáty ze všech tří básní *(O fortunatos nimium..., Hic focus et taedae pingues..., Italiam laeto socii clamore salutant)* s opakovaným: *Antiquam exquirite matrem.* Horatiův portrét provází citát: *Non omnis moriar* a antická socha má nápis: *Impavidum ferient ruinae.* Ovidiova známka nese zkratku S.M.P.E. *(Sulmo mihi patria est).* Livius je připomenut citátem, ale Ciceronova busta má jen italský nápis. V r. 1937 vyšla dlouhá série oslavující císaře Augusta s citacemi z Monumentum Ancyranum hezky čitelnými *(Mare pacavi, Templa deum in urbe refeci).* Caesar se vyskytuje na běžné známce výplatní, opakuje se námět Kapitolské vlčice a nápis *Dea Roma* jako symbol sjednocení Itálie; olympijské série berou náměty řecké. Zarážející je nezájem italské poštovní správy o stavitelské památky starořímské.

Latina se na italských známkách zřídka vyskytuje. Také nejstarší dokumenty činnosti italských pošt jsou zachovány v italském jazyce. Pošta Benátčanů (nejstarší doklad na výstavě z r. 1348) užívala italského FRANCO PAGATO a značek neporušenosti listovního tajemství mnohdy záhadných, ale jistě ne latinských. Užívá názvu UFFO DI POSTA na primitivních obálkách. Ale italské dopisy povětšině diplomatické mají adresy a oslovení latinská: Tak z r. 1538: *Nobilibus et sapientissimis viris Ianni Mauro, baylo* (= vyslanci) *nostro in Constantinopoli;* psal benátský dóže Pasquale Cicogna. R. 1542 píše benátský dóže italsky vyslanci ve Vídni, aby doručil císaři došlé dopisy, ale psaní je adresováno latinsky: *Nobili et sapienti viro Marino a Caballis, oratori nostro apud sacrum Romanorum regem.* Pozdější dopisy — i diplomatické — zatlačují latinu i z obálek; rakouská poštovní správa užívala razítek jen italských, např. na dezinfikovaných dopisech z r. 1819 (Netto di fuora e sporco di dentro), nebo už německých.

Potěší se srdce klasického filologa novějšími známkami státu vatikánského. Nadpisuje sice své známky italsky POSTE VATI-

CANE, ale latina je tu oficiální filatelistickou řečí. R. 1936 se konal *Congressus iuridicus internationalis Romae* k jubileu vyhlášení Justiniánova kodexu. Smrt papeže Pia XI. označila známky smutečním přetiskem *Sede vacante*. Dogma Nanebevzetí oslavila série s nápisem *Assumpta est Maria in coelum* a *Gaudent angeli*. Na koncilu chalcedonském před půldruhým tisícem let *Petrus per Leonem locutus est* a sv. Petr je vzýván na známce z r. 1953: *Roga pro sanctis hominibus christianis ad corpus tuum sepultis*, čímž jsou zřejmě míněni všichni papežové. Jejich portréty začínající už svatým Petrem byly vydány u příležitosti čtyřstého výročí koncilu připomenutého nápisem: *Concilium oecumenicum XIX Idibus Dec. MDXLV initum Tridenti*. Latinsky je také slavena *Nativitas D. N. J. Christi* s historickými obrazy a volba papežská je zachycena takřka fotograficky s vysvětlením: *Card. J. Sarto ad conclave proficiscitur*. Mariánské chrámy sytě barevné jsou reprodukovány s nadpisem *Mater misericordiae*. *Dogma Immaculatae Conceptionis solemniter definivit Pius IX PM* na sérii z r. 1954 a papež Pius XII. vystupuje na známce *Anno Mariano edicto die VIII Dec. MCMLIII*. Vedle sérií svatých vydal Vatikán i portrét krásné ženy. Je to Paulina M. Jaricot, která „*Operi propagandae fidei initium dedit*" právě před sto lety. Také sedmero milosrdenství je připomenuto stylovými scénami s vysvětleními: *Sitientibus dare potum, Nudis praebere vestem, Infirmos visitare*.

Vatikánským, jak filatelisté říkají, „mluvným" známkám latinským může dobře konkurovat už jen jediná známková země: naše republika. Naše bohatá emisní činnost je kupodivu i mnohojazyčná a latina má tu význačné místo. Tak přetisky prvních našich „Hradčan", hledané SO – známky jsou zkratkou pro plebiscitní území *Silesia orientalis*. Propagační známky výstavní nesou mezinárodní latinský název PRAGA; latinským *Praga* jsou také označeny staré mapy a litografie města, jež se několikrát staly námětem k podpoře cizineckého ruchu (*Praga — mater urbium* z r. 1967). Krásné jubilejní známky universitní s pečetí a Karlem IV. mají kupony i obálky prvního dne vydání s nápisem: *Universitas Carolina Pragensis*. Podobně jubileum university Komenského přineslo známku s portrétem Komenského na medaili s kruhovým nápisem: *Universitas Comeniana Bratislavensis* a obálka reprodukuje *Sigillum civitates (!) Posoniensis*. Za nejkrásnější československou známku vůbec pořád pokládáme Švabinského portrét Komenského na 60 haléřové hnědé známce z r. 1957. Červená jednokorunová z téže série připomíná tři sta let edice Opera didactica omnia s pedagogickou zásadou v kruhu nadepsanou: *Absit violentia rebus, omnia sponte fluant*. Heslo *Pax orbis (!) terrarum* — Mír celému světu vytiskla naše pošta i k památce narození Komenského v r. 1952 a Mírový kongres vídeňský z téhož roku proklamuje *Mir — paix — mír — pokój — Frieden — pax*. Jenom latinský nápis ilustruje také jubilejní známku *1465—1965 Academia Istropolitana*. Slováci reprodukovali starou fotografii *Literata societas Slovacorum* — Slovenské učené tovarišstvo. Král Jiří z Poděbrad je ke svému jubileu (1464—1964) ověnčen latinskou informací: *Proiectus Georgii Regis Bohemiae Cultus pacis*. Pod lupou přečteme latinský nápis nad Matyášovou branou ze série Pražský hrad, s větší námahou reliéf svatojiřský. Na obálku i na známku se dostal *Congressus pharmacologicus Praga 1963*. Je ke cti československých známek, že v početných a krásných sériích květeny a zvířeny nejen důstojně reprezentují výtvarné a rytecké umění našich mistrů, ale že také dbají přesnosti vědeckých názvů latinských. Československou známkovou tvorbu ve světě proslavily zejména série Švabinského motýlů (např. otakárek fenyklový — papilio machaon L.) a Svolinského houby (např. boletus edulis — hřib borovák), technicky skvělí ptáci (např. brhlík středoevropský — sitta europea caesia Wolf) a pestrobarevné květiny (např. prvosenka lysá — primula auricula L.); umělecký a reprodukční primát nám náleží také v broucích (např. roháč obecný — lucanus cervus L.) Bez latinských názvů zůstaly psí rasy, zatím co naopak exotické rostliny mohou mít jen latinská jména botanická (např. anthurium Andreanum Lindl.). Zajímavé nedopatření se přihodilo naší poště s latinským názvem zajíce: maďarské známky uvádějí běžnější „lepus timidus", kdežto naše nesou chybotisk: „lepus europaens", což bylo ihned korigováno na „lepus europaeus" za oživlé pozornosti celého filatelistického světa. Naše série ryb (např. pstruh potočný — salmo trutta m.) patří vedle reprodukce obrazů pražské galerie k vrcholným výkonům reprodukční techniky známek. Početnost známek těchto námětů s latinskými termíny nás právě staví do první řady zemí respektujících latinu. Jiné země, jež si rovněž oblíbily tuto tematiku, buď vůbec latinské názvy neuvádějí (např. hyperproduktivní San Marino), nebo jen zřídka (např. Maďarsko). Nenašel jsem na celé výstavě výtvor krásnější než je naše známka nádherně reprodukující českého mistra z r. 1395 (epitaf Jana z Jeřeně) s třemi latinskými řádkami rukopisu; může snad být překonána zase jenom naším aršíkem ze série Pražský hrad z loňského roku. Iluminovaný rukopis z 11. století je provázen zlatým nápisem: *Si quis diligit me, sermonem meum*

servabit et pater meus... Kdo zná dílo známkové tiskárny vídeňské, nebo současné pařížské, může se radovat, že obdiv filatelistů patřil i naší latinské kultuře. A kdo by pochyboval, že na naší známce je i řecký text, nechť se podívá na reprodukci olympijské mince oslavující 70 let Čsl. olympijského výboru r. 1966.

Ustupují tedy zdaleka Československu i země románské. Nenajdeme latinské slůvko na známkách francouzských ani španělských. Z Portugal jsem viděl jen emisi z r. 1951 *Exp. arte sacra missionaria*. Rumunsko, země Ovidiova exilu, vydalo šedou známku se sochou Ovidiovou hledící k moři. Německá demokratická republika propaguje Berlínské muzeum v řadě „Schätze der Weltkultur" některými řeckými památníky. Nevzpomnělo na antiku ani San Marino, jež uvedlo na známky už kdejaký námět od počátku po současnost. V hyperprodukci olympijských sérií, jež zachvátila už všechny i africké známkové země, vystřídávají řecké atlety moderní závodníci s novými disciplinami. Ale USA připomněly sté výročí naší sokolské organizace zase Myrónovým Diskobolem, vydaným v sídle amerických Čechů v St. Louis (Missouri).

Honoris causa lze ještě jmenovat Švýcarsko, jež bylo první zemí užívající na známkách latiny (také na mincích). Název státu *Helvetia* vyhovoval i Němcům i Francouzům i Italům, jinak též *Confoederatio Helvetica*. Nechce-li státní správa nutně užít znění všech tří řečí, jež se na známku nevejdou, užívá známého jednoho označení latinského: *Pro iuventute*, *Pro patria*, *Pro natura*. Umírající vojín prvé světové války hledí ke světlému nápisu PAX a mírová série z r. 1945 hlásá *Pax hominibus bonae voluntatis*. Svazky prutů jsou symbolem jednoty a svobody na známce kantonu St. Gallen. V kontrastu k jednotící latině musely být vydány za války známky vyzývající k šetření materiálu trojmo: německy, francouzsky a italsky.

Tu a tam zabloudí latina i do odlehlé země. Tak např. na známkách ostrovů Bahamských je státní znak loď s latinským nápisem: *Expulsis piratis restituta commercia*.

Polští vědečtí a školští pracovníci jsou nám známi intenzivním pěstováním a propagováním latiny. K jejich potěšení lze doložit, že na Světové výstavě získala primát v historii pošt expozice polská. Jsou to dějiny zachycené v listinách a zápisech latinských a sahají až do 16. století. Polské „Muzeum poczty i telekomunikacji" vystavovalo pamětní knihu, v níž je dvoustránkový opis dekretu, v němž král Zikmund II-August zřizuje poštu mezi Krakovem a

Benátkami a jmenuje Prospera Prowanu generálním ředitelem (r. 1558). Zápis zní v prostém přepisu takto:

Ordinatio Posta Cracovia Venetias et super eundem generosus Prosper Provana praeficitur. Sigismundus Augustus etc. significamus praesentibus suis ctr: Quod nos nostrae et subditorum nostrorum commoditati consulere volentes, quo et nos et ipsi commodius tamquam sua in Italiam transmittere, quam alia negotia ibidem disponere possemus, Postam — ut vocant — seu equos dispositos Cracovia Venetias habere eamque continuis temporibus annis et diebus singulis tenere instituimus. Cui quidem Postae, ut eo diligentius accuratiusque gubernetur, generosum Prosperum Provanam agentem Cracoviae nostrum, cuius nobis virtus et dextritas est perspecta, praefecimus praeficimusque suis hisce nostris ac pro gubernatore et agente, seu curatore eiusdem haberi agnoscique ab omnibus volumus. Dantes illi plenam et omnimodam potestatem Postam eiusmodi ac cursores cum equis regenti gubernanti et alia omnia, quae ad gubernatorem, agentem et curatorem Postae pertinent, faciendi et exequendi. Nos vero sumptum omnem tam in cursores quam in equos ac alia ad id necessaria, una cum domo libera, et commoda aliisque ad id necessariis suppeditare debebimus. Ipse vero Prosperus Provana salaria suis provenientia in scrinium asservare atque ad fiscum nostrum inferre rationemque exactam de perceptis et expensis facere tenebitur. Ut autem eiusmodi negocia eo facilius curare et disponere possit, domum, quam Cracoviae conducturus eius rei gratia est ab excipiendis hospicio hominibus, tam errantibus quam peregrinis ac caeteris, omnibus oneribus liberam et immunem esse omnino volumus. Quod omnibus subditis nostris in regno nostro et praesertim in Civitate Crac. agentibus tum et Regni ac Curiae Marscalcis denunciamus mandantes, ut ordinationem hanc nostram in omnibus ratam et firmam obsequent. Neque eam ulla parte violare audeant pro ingratia nostra. In cuius rei fidem etc. Datum Varssavia ipso die S. Lucae Evangelistae. Anno domini 1558 et Regni nostri 29. Sigismundus Augustus rex signavit.

Jiná listina z polského poštovního muzea, reprodukovaná fotograficky, pochází z r. 1583 od krále Štěpána Bátoryho. Valerius Montelupi je tu latinským dekretem jmenován „cursus publici vel postarum gubernator". K organizaci pošty je nařízeno: *Necessarii equi per loca opportuna dispositi et tabellarii a Cracovia Venetias et Venetiis Cracoviam prorsum et retrorsum intra quindecim dies currere et recurrere debebunt, litteras et res necessarias Varsoviam quam citissime transmittere.*

Týž král Štěpán Bátory posílá r. 1583 latinský dopis do Benátské republiky „Nicolao de Ponte Venetiarum" se žádostí, aby listonoši se mohli bezpečně pohybovat *(iubeat, ut Tabellarii in Dominiis Reipublicae Venetae tuto ubique et secure esse possint)*.

Už král Sigismund-August musel žádat dopisem z r. 1569, aby vládci Republiky benátské nedali olupovat královské kurýry polské *(securitatem itinerariam praestare, eos ab omni vi et iniuria, ne qua ipsis inferatur, defendi mandare)*, což prý prospěje také daním a clům Benátčanů *(ne quid...adferatur per cursores detrimenti vectigalibus et teloneis rei publicae istius, quam nos semper amavimus)*.

Rodina Thurn-Taxisů, monopolizovaných poštmistrů německých státečků, odvozovala své právo od privilegia uděleného týmž králem. Latinská listina z r. 1562 je nadepsána Constitutio Postae cursusque publici a vymezuje Kryštofu Taxisovi na dny cestu z Krakova do Vídně a do Benátek: *Singulis diebus dominicis mane cursor egrediatur Cracovia idemque Viennae die Mercurii meridie perveniat, die subsequenti excedat ac Venetiis die Martis adsit.* Podobně také pro jízdu zpáteční.

Razítko ředitelství pošt z 1. poloviny 18. století je ještě latinské: *Generalis Praefectura postarum Regni Poloniae.*

Polská vzorná expozice na výstavě dává tušit, kolik materiálu ke studiu a tvoření moderní hovorové latiny je asi skryto v archívech, muzeích a knihovnách. Je třeba apelovat na organizátorské komise reprezentačních výstav, aby takovéto dokumenty dávaly k dispozici. Mohla tak učinit jistě po vzoru polském italská poštovní správa, jež otevřela celý pavilón Antico ufficio p.t. italiano, ale omezila se jen na věcné rekvizity.

Zkušenost s latinou ze Světové výstavy Praga v nás ostatně vyvolává vzpomínku na známý spis kardinála Bacciho Vocabolario italiano-latino. Latinská terminologie poštovní je tu jednak pracně sestavována z klasiků, jednak duchaplně tvořena jeho vlastní lingvistickou invencí. Vliv těchto novějších dokumentů úřední povahy se nezdá značný; tak např. ve významu „listonoš" zná jen termín „tabellarius", nikoliv též běžné „cursor", pro „poštmistr" doporučuje jen „praepositus tabellariorum", ač se říkalo podle našich jen náhodných dokumentů též „cursus publici vel postarum gubernator" nebo i „praefectus", nebo „curator"; výraz „posta" je totožný s „equi dispositi"; pro termín „poštovní známka" by se nejspíše doporučovalo „sigillum cursuale", ač Bacci vymyslel ještě

slovo pittacium cursuale nebo vehicularium, pittaciunculum nebo scidula; jinde jsem našel „tessera postalis".

Francouzská učebnice hovorové moderní latiny Le latin sans peine (Assimil Paris) vyhledává nejrůznější konverzační situace, vyhýbá se však poště (jen mimochodem zná „officium cursuale"), známkám a filatelii.

Tohle jsou zajisté už jen zajímavé kuriozity, ale v některých zemích velmi populární a zájmu o latinu svým způsobem prospěšné. Svého času jsem sám se snažil připojit ke své devítijazyčné „Korespondenci pro filatelisty" ještě verzi desátou v moderní latině, založené právě jen na slovníku Klotzově a na dokumentech autentičnosti citovaných exponátů archívních a muzejních. S plnou podporou latinářů polského „Towarzystwa filologicznego" i dvou německých nakladatelství a filatelistů a filologů amerických ztroskotal pokus na devizové kalkulaci podniku Artia.

Učitelům latiny na školách může dát Světová výstava Praga i podnět metodický. Za několik korun lze sestavit zajímavou kolekci poštovních známek mluvících latinsky (i řecky) a užívat jí jako účinné učební pomůcky ve filologickém kabinetě. Tuto metodu důkladně propracoval dr. Hans-Joachim Lissner, vyučující ruštině na základě „mluvných" známek sovětských. (Viz můj filatelisticko-filologický výklad v časopise *Filatelie* XVIII, 1968, č. 4.)

Ještě dlouho po skončení Světové výstavy může dokumentovat čtyřjazyčný výstavní katalog, jak hluboké kulturní hodnoty je možno vytěžit ze záliby zdánlivě neužitečné, nebo nanejvýš jen rekreační.

P. Kucharský

RÉSUMÉ

Le philologue classique à l'Exposition mondiale des timbres-poste PRAGA - 1968

L'auteur passe par l'Exposition mondiale des timbres-poste PRAGA 1968 en examinant avec l'intérêt d'un philologue classique des collections systématiques des Administrations postales officielles et des collections „thématiques" particulières. Il fait un rapport critique en revisant des timbres-poste avec des thèmes de la littérature, de l'art, de l'architecture, de l'archéologie, de la culture physique, de l'histoire etc. autant qu'ils concernent la vie antique. Les collections concentrent aux thèmes bien différents et spécifiques (surtout aux Jeux olympiques et à la mythologie gréco-romaine); mais en somme il est nécessaire que le philologue classique combine des thèmes lui-même en se servant du matériel systématique exposé par des états en particulier. Ce sont les Administrations postales de la Grèce et de l'Italie qui glorifient leur passé patriotique par la représentation des écrivains et philosophes, des monuments et statues. Tandis que les timbres-poste grecs „parlent" seulement néo-grec, les timbres italiens se servent très souvent du latin en citant des extraits des poètes et des inscriptions historiques. Le latin devient la langue maternelle dans les timbres-poste de l'Etat de l'Eglise. La Suisse avec son nom latin Helvetia réunit les trois nations. Le philologue classique peut être trompé sur les timbres-poste français, espagnols et des autres pays romans: ils passent à peu près la culture antique. Au contraire notre république occupe une position très honorable aussi bien avec le nombre des citations qu'avec la perfection technique de la réproduction des inscriptions et des manuscrits latins. L'auteur cite enfin quelques documents latins du XVIème siècle en attestant l'histoire de la poste polonaise et en expliquant des monuments postals qui illustrent l'origine de la poste vénitienne. C'est ainsi qu'on peut ramasser beaucoup d'expressions concernant la terminologie postale pour former le latin „moderne". Finalement l'auteur donne lieu à profiter des timbres-poste „parlant latin" dans l'enseignement secondaire.

Vdova z Efesu

Příběh o ženě, která tak truchlila nad úmrtím svého manžela, že chtěla dát přednost dobrovolné smrti před zármutkem, a kterou přesto svedl první muž, jehož uviděla, je proslulý. Do literatury vstoupil především jako historie matrony z Efesu, historie, kterou v 111. a 112. kapitole Petroniova *Satirikonu* vypráví povedený básník Eumolpos. O tom, že nestálost lidské povahy - říkejme z opatrnosti lidská povaha, vždyť známe i příběhy „věrných" vdovců [1]) - je problém prastarý a rozšířený, svědčí množství dalších zpracování tohoto námětu oblíbeného nejen ve starověku, ale i ve středověku (ten podával historii ve formě poněkud umravnělé, zato však často mnohem drastičtější), mnohá zpracování novověká (u nich často ani nepostřehneme příbuznost s původní fabulí; je to nejspíše tím, že nejde o zpracování téhož tématu, ale téhož věčného problému [2]) i verze na antice patrně nezávislá, se kterou se Evropa seznámila r. 1735 ve francouzském překladu sbírky čínských povídek [3]). Vypočítávat jednotlivá zpracování by bylo neúnosné a zbytečné. Vždyť jen důkladný slovník E. Frenzelové věnuje tématu *Witwe von Ephesus* celé tři stránky [4]) a pochopitelně ani zde není zachyceno vše. Dodejme, že zájem neutuchá ani v době nejnovější, jak vidíme ze hry u nás známého brazilského autora G. Figueireda *A mui curiosa história da virtuosa matrona de Éfeso*, napsané roku 1957.

Také v české literatuře najdeme několik zpracování, [5]) neboť příběh, jehož téma je pevně dáno a který může být jen jemně obměňován, lákal k soutěži. Následující čtyři zpracování vzniklá ve 20. století jsou takových uměleckých kvalit, že považujeme za prospěšné krátce o nich pohovořit.

Stanislav Kostka Neumann: Vdova z Efesu

Neumannova báseň zařazená do sbírky *Bohyně, světice, ženy*[6]) je balada. Vlastní příběh je jakoby uveden jakýmsi prologem, který navozuje chmurnou náladu větrné a deštivé letní noci na pustém kopci nad městem, kde mladý žoldnéř stojí stráž u pověšeného zločince a slyší nářek z nedaleké hrobky (srv. Petronius: *...cum interim imperator provinciae latrones iussit crucibus affigi secundum illam casulam, in qua recens cadaver matrona deflebat*). Žoldnéř se zvědavě přiblíží k hrobce a je zmámen krásou ženy:

Mladá vdova jako anděl
na rakvi tu spočívá,
plavým vlasem stírá slzy,
tělo, jež se zachvívá,
tiskne k rakvi, i v tom bolu
nevýslovně spanilá.

Dodá si odvahy, usedne k ní a radí jí, aby si nezoufala. Vdova však nedbá jeho slov. Nezbývá než odejít. Nicméně noc je dlouhá, nářek zní dál a „o samotě lepší řeč mu napadá". Sestoupí tedy ke hřbitovu podruhé. Chlácholí vdovu a prosí ji, aby mu vyprávěla, co se stalo. Vdova se utiší a vypráví mu, že nechce žít bez muže, kterého tu po tři dny a noci v slzách a o hladu oplakává(srv. Petronius: ...*quintum iam diem sine alimento trahebat*) a že chce umřít. Domlouvání je ale marné a žoldnéř, který se již viděl u cíle, musí odejít. Ale vzdát se nechce:

„Po prvé mne neslyšela
pro bol, jejž nic neztiší.
Po druhé mi naslouchala.
Po třetí mne vyslyší." [7])

Stane se. Když pak druhého dne k večeru vyjdou z hrobky, uvidí žoldnéř, že číhající zločincovi příbuzní se zmocnili mrtvoly. V nouzi požádá milenku:

„Paní, dobrá rada drahá,"
dí, když dlouho mlčela.
Náhle chytne ji a mumlá:
„Dej mi svého manžela!"

Vdova vydá mrtvolu (srv. proti tomu Petronius: *Mulier non minus misericors quam pudica „ne istud" inquit „dii sinant, ut eodem tempore duorum mihi carissimorum hominum duo funera spectem. Malo mortuum impendere quam vivum occidere"*). Spolu se žoldnéřem pak dají tělo na šibenici:

Ale když již hotovi jsou,
muž se bije na čelo:
„Paní drahá, zločincovi
jedno ucho chybělo!"

Ještě jednou zachvěla se,
kynula pak s úsměvem:
„Celého jsem ti jej dala,
tak si i to ucho vem."

Za chvíli pak visí zohavená mrtvola na šibenici. Krátký epilog uzavírá opět líčením nálady chladného letního rána [8]).

Neumann zpracoval tedy antické téma zcela po svém, zcela „česky" a vyšel z tradiční formy balady, jak ji k dokonalosti dovedl K. J. Erben.K Erbenovi nás dovede nejen sevřenost a uměřenost, celková komposice, ale i stavba strof a jejich rytmus. Neumann však spříznění nezapíral, neboť Erbena přímo cituje. [9]) Krutá ironie dá však vzpomenout i balad Nerudových. Sbírka, v níž je báseň umístěna, byla celkem oprávněně hodnocena jako epigonská, [10]) epigonská je i Vdova z Efesu. Tak je ovšem hodnocena v kontextu Neumannova díla, v kontextu variací na známé téma musíme při nejmenším konstatovat, že nepůvodnost v tomto případě není totožná s nepůvabností.

Otokar Fischer: Vdova

Fischerova báseň [11]) je daleko stručnější než Neumannova balada. Uvádí nás přímo in medias res:

Oplakávala manžela:
kéž na jeho místě bych ležela!"

Chválí svého muže (takový nikdo nebyl a nebude) a chce s ním zůstat v hrobce sama. Nemluví sice o tom, že by tam chtěla zemřít, ale odešle pryč rodinu i se služkou. Až posléze ji zkonejší noc a ona usne. Přichází žoldnéř a děj se řítí:

Vtom na mříž hrobky ťuk, ťuk, ťuk.
„Sním nebo bdím, ach jaký zvuk!"
— „Otevřte, vidím světla kmit,
je zima, chtěl bych v teple být."
A znovu na mříž buch a buch.
„Kdo mne to budí, tvůj to duch?"
— „Já nejsem duch a já jsem stráž,
přec mne tu zkřehnout nenecháš!"

A do třetice klepiklep:
— „Mám víno, pečínku a chléb."

Toť vše. Účinek je znamenitý:

Tu tělem zaškubal jí mráz,
tu polilo ji horko zas,
tu chladem jí to prochvělo,
a kolena jí sevřelo,
po schůdkách ona nahoru
a odsunula závoru

U Fischera není ani místo, ani čas na přemlouvání a dobývání, kterým téměř všechna zpracování oplývají. Není jediného slova navíc. Vše je holý děj:

Jak vrhla se na svého manžela,
shora ji náruč sevřela;
bledému hladila tvář a dlaň,
půlnoční host ji líbal zaň;
„miláčku drahý," zrak jí vlh;
a druhý ji truchlivou k sobě strh;
ten tichý ji zval, ten hřmotný víc,
„Siláku," šeptla a pak už nic...

Pak samozřejmě lituje, že zhřešila a lamentuje. Má ale pro své jednání pádnou omluvu: její duch nebyl nevěrný, v mysli patřila jen svému manželovi. Voják si starosti nedělá, jeho filosofie je prostá:

„Však by se choval tak jak my,
jenom být živ a mrtva ty.
Teď svatý je jak poustevník.
Jemu se žije! Je nebožtík!"

Příslušné vysvětlení zcela stačí. Voják odejde a zjistí, co všichni vojáci v tomto příběhu: oběšence někdo ukradl.

Leč vdova věrná si rady ví

jako u Petronia. Vydá tělo a požádá, aby s ním šel rychle k šibenici a ještě rychleji se vrátil k ní.

Kompoziční sevřenost, chmurnou tíživost a zlou ironii Neumannovy balady nahradil Fischer groteskní komikou, vybroušeným vtipem a neobyčejným spádem děje. Upustil od jakékoli charakteristiky: o ženě se dozvídáme jen to, že je žena, o muži jen to, že je muž. Tím je rozehrána partie, kterou pozoruje básník ne s dobromyslným a shovívavým úsměvem nebo s morálním rozhořčením, ale se sarkastickým šklebem. Je jen věcí vkusu, které z obou předložených básní dá čtenář přednost.

Václav Říha: Matrona z Efezu

Václava Tilleho zaujalo téma natolik, že pod pseudonymem Václav Říha napsal krátkou povídku a k ní pod svým vlastním jménem přidal podrobné poznámky. [12]) V jeho „renesanční povídce" zasazené do Itálie se seznámíme i s mužem budoucí „věrné" vdovy. Je jím právě padesátiletý Lorenzo da Ponte, který se přejí a zemře ve chvíli, kdy se jeho krásná mladá žena zapřísahává, že by jeho smrt nepřežila. Ještě téhož večera je vypraven pohřeb, který se odebere na Valle Verde pod šibeničním vrchem, kde měl pan Lorenzo pěknou vinici s letním domem, v němž je hrobka a kde právě mladý voják hlídá oběšeného zločince. Paní Lia se odmítne vrátit, neboť se rozhodla, že zemře hlady. Zůstane s ní jen komorná (srv. Petronius: *assidebat aegrae fidissima ancilla*), která připraví lože a pokrmy pro případ, že by se paní přece jen rozmyslela. Voják zatím zuří, protože mu zapomněli přinést večeři. Pak uvidí světlo a pomyslí si, že někdo jde okrást mrtvého. Vypraví se k domu s nadějí, že by tam mohl dostat něco k pití (srv. Phaedrus: *Aliquando sitiens unus de custodibus aquam rogavit)*. Nalezne služebnou (a té se zalíbí „mladý, modrooký obr"), která ho uvede k paní, která přece jen neodolá, aby se na něho nepodívala. Pobídne vojáka k jídlu a dá se bavit jeho historkami. Pak si všimne, že jí šaty nesluší, jde se převléci a na přímluvu služky se na počest hosta nají. Naslouchá pochopitelně s rozkoší dvoření, které nikdy neslyšela, a je vojákem okouzlena. Služka usne. Když voják po návratu zjistí, že mu někdo ukradl mrtvolu, běží zpět a vzbudí služku:

„... Dívka se vrhla s nářkem do ložnice paní, snící zde svůj sladký sen. Paní Lia vyšla po chvíli, mnouc si dlouhobrvé oči a řekla s ospalým úsměvem: „Neboj se, milý, vždyť máme náhradu". Vzala svícen s krbu a šla ke dveřím. Voják, otvíraje dveře, váhal a pravil: „Ale zločinci usekl kat pravici v zápěstí". „Ach, co na tom!" řekla paní

chráníc rukou světlo svíce před průvanem. „Terinko, běž do kuchyně pro nůž."..."

A pak učiní to, co všechny vdovy — pověsí spolu s milencem a služkou tělo mrtvého manžela na šibenici. A ráno stojí pod šibenicí voják — a zívá.

Prozaické zpracování přineslo nutnost blíže konkretizovat místo i osoby příběhu. Ke slovu se dostala služka, která tu hraje stejnou úlohu jako u Petronia — pomáhá zdolat odpor paní, byť ne stejně aktivně (srv. Petronius: ... *ancilla*... *expugnare dominae pertinaciam coepit* ...). Autor se pokusil připravit si psychologicky dějový zvrat tím, že nám vylíčil manžela, jehož stáří a zvyky nás jaksi přece jen smiřují s nevěrou ženy. Tato „polehčující okolnost" mu však nepomohla v závěru, který je snad až příliš drastický. Povídka není kompozičně dobře vyvážena, dlouhá pasáž o Venuši (která následuje za svedením vdovy) nás přivádí k myšlence, že Tilleho povídka byla napsána k rytinám Václava Hollara, kterými je její vydání doplněno. Rytiny byly původně určeny pro Ogilbyho *The Ephesian Matron* a vznikly r. 1665, tedy k hotovému příběhu, a chtěl-li je Tille použít, musel vlastně komentovat děj, který se na rytinách odehrává.

Emil Vachek: Věrná vdova

Stvořit z nesložitého a přímočarého děje, v němž vystupují dvě tři osoby, celovečerní hru a udělat z chmurného příběhu kolísajícího mezi tragédií a fraškou komedii, je úkol zajisté nesnadný. Emil Vachek se ho zhostil poměrně dobře. [13])

Z tradičních postav vdova (zde se jmenuje Celie) — služka (zde Marjam) — žoldnéř (římský legionář Valerius) učinil opravdový trojúhelník a k němu přidal vdovina otce Epifana, žoldnéřova druha Sosiu a židovského rebela Mainama, který chce sejmout se šibenice tělo odsouzence. Děj totiž Vachek zasadil do židovské Cesareje r. 90 n. l. a odsouzený byl rebel a nabádal lid, aby neplatil Římanům daně. První jednání se koná na popravčím kopci, kam přichází Valerius vystřídat Sosiu, zde také smlouvá Mainam o tělo svého druha. Valerius však výkupné nepřijme (a to je dost vysoké: půl hřivny, kůň a panna). Mezitím jde kolem pohřební průvod a Valerius uvidí vdovu. Za chvíli se seznámí i s její služkou. A protože je to dívka pohledná a voják má dlouhou chvíli, začne ji svádět. Mezi řečí se

pak dozví, že její paní se rozhodla, že zůstane v hrobce bez potravy tak dlouho, dokud nezemře. Služka mu vylíčí i krásu mladé vdovy a poví, jaký byl ten oplakávaný manžel („... děravý sud, objemná vinná konvice nebo žrout... ten držgrešle a svárlivec, ten oleza...."). Žoldnéř zatouží mladou vdovu poznat. Opásá tedy služku svým mečem, dá jí kopí a štít, poručí jí, aby hlídala mrtvolu, a sám se vydá za vdovou do hrobky. Tam se odehrává druhé jednání obsahující tradiční svádění, komplikované tentokrát tím, že služka nepomáhá, ale svým nevčasným příchodem překáží. Valerius služce namluví, že mu jde o vdoviny peníze, pošle ji zpět k šibenici a pokračuje úspěšně v započatém díle. Tok děje je přerušen ještě jednou příchodem Epifana, který přišel zjistit, zda dceru už přešly její pošetilé nápady. Třetí jednání se koná opět pod šibenicí, kam se ráno vrací Valerius opilý úspěchem a vínem. Oběšenec je samozřejmě ukraden a Marjam leží spoutaná pod šibenicí. Je sice na vojáka krajně rozzlobena, protože chápe, že ji podvedl, ale když zjistí, že by ho ztráta oběšence mohla stát hlavu, rozběhne se pro Celii. Valerius zatím prosí Sosiu, aby mu opatřil nějakou mrtvolu a slíbí mu za to půl hřivny, mezka a Marjam i s výbavou. Celie je ochotna udělat pro Valeria vše, a ani otec, kterého přivedla žárlivá Marjam, ji nepohne, aby od Valeria odstoupila. Epifanes musí tedy smlouvat se Sosiou o mrtvolu a ke smlouvě by málem nedošlo, protože i Celie přijde na to, že je tu ještě mrtvola jejího chotě. Nicméně se dohodnou, Sosias dostane Marjam a Valerius je zachráněn.

Děj v mnohém inspirovaný Tilleho Matronou z Efezu je vtipně obohacen o dobře rozvinuté epizody, velmi dobře dramaticky komponován a ohleduplně vyvážen tím, že mrtvola, která se dostane na šibenici, přece jen není mrtvolou vdovina manžela. Komedie hýří tu jemným (příklad za všechny: V poslední scéně druhého dějství nutí Epifanes Celii, aby s ním odešla, ta však chce zůstat u svého „miláčka". Epifanes netuší, že pod tímto slovem nemíní manžela, ale Valeria, a tak jí dojat radí, aby ho milovala a dala pozor, aby se nenastydla), tu šťavnatějším humorem. Postavy jsou obratně charakterizovány a mluví zvučným a jadrným jazykem. Zasazení hry do prostředí antického světa je hře jen ku prospěchu, neboť dodalo příběhu zajímavého koloritu. Vachek se nebál ani aktualizace. Útlak Židů všemocným Římem, který drancuje u svých sousedů, aby se obohatil, se jevil v r. 1938 jako příliš současný problém. Tím zajímavější je, že se komedie tak říkajíc vyvedla.

E. Stehlíková

POZNÁMKY

[1]) Viz např. R. Steele, *The Spectator* (1711) a P. Heyse, *Männertreu* (1896).

[2]) Viz např. Čechovova *Medvěda* nebo Zolovu *Noční jízdu*.

[3]) Sbírka povídek se jmenuje *Kinkuki-Kuan*, muž je žákem Lao-tse a jeho žena (která se divila příběhu o ženě, která vějířem suší hrob svého manžela, protože slíbila, že se neprovdá dříve, než oschne aspoň jeden konec rovu) jej po smrti podvede s jeho žákem. Žákovi se udělá špatně a jeho sluha poradí, že by mu mohl pomoci lidský mozek rozpuštěný ve víně. Žena tedy rozbije rakev. Filosof však obživne, žák uteče, žena se oběsí, filosof zapálí dům a odejde.

[4]) E. Frenzel: *Stoffe der Weltliteratur*, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1963², str. 666—669.

[5]) Upozornil na ně už Tille v doslovu k *Matroně z Efezu* (Evropský lit. klub 1937) a K. Hrdina v úvodu ke svému překladu Petroniova *Satirikonu* (F. Hanek, Praha 1947).

[6]) S. K. Neumann: *Bohyně, světice, ženy*. Zlatokvět II, Praha 1915.

[7]) Zajímavé je, že toto trojí opakování, tak oblíbené v lidové slovesnosti, z níž je přejal Erben, se vyskytuje v povídkách i básních o vdově z Efesu často. Konec konců i u Petronia má dobývání jakési tři etapy.

[8]) Vlastně tedy trvá děj pět dní a nocí.

[9]) Verš 164: *Mrtvý, lež a nevstávej!*

[10]) Za všechna hodnocení viz F. Kautmann, *St. K. Neumann*, Academia 1966, str. 145.

[11]) Ot. Fischer: *Vdova*. Soukromý tisk edice Horizont, Praha 1930.

[12]) V. Říha: *Matrona z Efesu*. Evropský literární klub 1937.

[13]) E. Vachek: *Věrná vdova*. Nakladatelství A. Neuberta, Praha 1938.

RÉSUMÉ

Vidua Ephesia

Duo carmina, una fabula, una comoedia de vidua Ephesia a poetis recentibus (scil. a S. K. Neumann, O. Fischer, V. Tille, E. Vachek) scripta pertractantur et cum fabulis veteribus conferuntur.

Z nové literatury

Milan Machovec, Svatý Augustin. Praha Orbis 1967, 213 stran

Monografie o sv. Augustinovi vyšla v edici Portréty; už tím bylo dáno, že má jít o práci určenou nejširší čtenářské obci, o dílo populárně vědecké, syntetické a hovořící k dnešku. Již úvodem bych ráda zdůraznila, že Machovcova knížka splňuje dokonale všechny tyto podmínky.

Práce má několik výrazně se oddělujících částí (pomineme-li úvod vysvětlující proč právě Augustin — čtenář tu bohužel stále ještě vycituje určitou obavu, že práce o velkém náboženském a církevním mysliteli nebude snad přijata s dostatečným pochopením a neubrání se povzdechu, že ještě stále je třeba takovéto počiny tak vehementně hájit): prvá část je věnována rozboru toho, co předcházelo, co Augustin nalezl, do čeho přišel. Machovcův záběr je tu chvályhodně široký: smysl a obsah původního křesťanství a jeho postupné přetváření,inteligence antická i křesťanská do Augustina, čtyři století! Přirozeně, že na necelých 40 stránkách nelze říci nic více než to, co autor považuje za nejpodstatnější; antické myšlenkové proudy té doby by si, myslím, zasloužily podrobnějšího výkladu. Za velmi zajímavý zde považuji zejména výklad o původní zvěsti Ježíšově a o způsobu, jak srůstala antika s křesťanstvím. Druhá část je věnována samotnému Augustinovi, jeho životu (tuto kapitolu přiřadil Machovec ještě k prvému oddílu) a učení. Interpretuje jeho pojetí boha, víry, Ježíše, církve a člověka a dochází k závěru, že základní význam Augustinův pro dějiny západního křesťanství a civilizace je, velmi stručně řečeno, v tom, že teologii zpsychologizoval a zesubjektivizoval. Třetí část je věnována Augustinovu místu v pozdějších stoletích, čtvrtá ukázkám z jeho spisů, pátá uvádí stručný výběr z úsudků pozdějších myslitelů o Augustinovi; knížku doplňuje chronologický přehled a rejstřík.

Kniha se výborně čte, je zajímavá, možno říci strhující, autor dovede problémy traktovat tak, že čtenář vůbec necítí ona staletí, která uběhla od doby, kdy byly nastoleny. Je to jistě způsobeno mimo jiné tím, že ji nepíše badatel uzavřený v tichu studovny, nýbrž filosof vřele se angažující v současném, dnešním dění. Jeho podání je téměř fascinující, celá koncepce je do detailu promyšlena, čtenář se téměř nedokáže vymanit z její logiky, zastavit se a zeptat — odkudpak bere autor tu suverénní jistotu, s jakou charakterizuje časově tak rozsáhlá a problémově tak složitá období a jevy? A zde je, myslím, třeba si uvědomit, že jde o dílo syntetické a nevelkého rozsahu, což přirozeně neumožňuje každou charakteristiku doložit. Svou roli tu jistě sehrálo i úsilí hovořit (a působivě hovořit!) právě k dnešnímu čtenáři, zdůraznit a vyzdvihnout to živé, co v Augustinově učení bylo. To nejsou bezzubá fakta, a hodnotíme-li, je vždycky nutné hodnotit z určitého hlediska; interpretace, výběr a zdůraznění faktů je tím svým způsobem ovlivněno. To platí i o Machovcově knížce, myslím ovšem, že to není na škodu, právě naopak; ale je třeba si toho být vědom, čteme-li tohoto podnětného, vskutku obdivuhodného Machovcova Augustina.

A. Frolíková

Conradi Celtis quae Vindobonae prelo subicienda curavit opuscula. Edidit Kurt Adel. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1966. XX + 128 str. + 1 vyobrazení.

Vídeň, někdejší působiště Konrada Celta, si vytvořila dobrou tradici ve vydávání a zpracování spisů tohoto humanisty. Po H. Rupprichovi, jehož edice Celtovy korespondence (1934) je dodnes neocenitelným pramenem pro poznání vzájemných styků mezi humanisty na přelomu 15. a 16. stol. ve střední Evropě, se nyní věnuje Celtově tvorbě K. Adel. Již r. 1960 vydal výbor z jeho díla (Konrad Celtis, poeta laureatus. Ausgewählt, übersetzt und eingeleitet von Kurt Adel, Stiasny-Verlag Graz und Wien) a o šest let později edici jeho děl, vytištěných ve Vídni, citovanou v záhlaví tohoto referátu. Jde většinou o spisy menší. Mnoho významného materiálu je sneseno již v úvodních poznámkách. Je třeba ocenit, že se Adel pokusil též o řešení otázky, v čem spočíval plagiát, z něhož obviňoval Celta Bohuslav Hasištejnský v dopisu Martinu (Pollichiovi) z Mellerstadtu, kladeném do konce roku 1486. Věc je ovšem značně komplikovaná také užitím společné předlohy, zejména Vergilia, v díle obou humanistů. Pokud jde o edici textu, zajímá nás především sborník básní na počest Celtova příchodu *(Episodia sodalitatis literarie)*, zachovaný ve dvou prvotiscích, z nichž jeden je jednolist (Rukověť 1, str. 354). Čteme v něm též jména *Augustinus Olomucensis*, *Christoferus de Waitmyl* a *Ioannes Slechta*. V příspěvku prvního z nich je třeba opravit per coniecturam metricky závadný konec hexametru *Morava ⟨de⟩ gente poeta*, v předchozí básni Jana Gracca Pieria patřilo v pentametru *Accipe cadentis lactea signa notae* do textu čtení *candentis*, uvedené v aparátu, protože *cadentis* nevyhovuje v dané souvislosti ani metricky, ani smyslem (str. 6). V úvodním výčtu literatury je třeba změnit datování edice listů Bohuslava Hasištejnského Nova . . . Appendix ze *1620* na *1570* (str. XIX); tato závada však byla asi způsobena v nakladatelství při převádění původních římských letopočtů na arabské. Nepokládám za účelné pokračovat ve výčtu těchto nedopatření; ve většině případů, které jsem si vypsal, jde ostatně spíše o méně vhodnou nebo méně běžnou formulaci než o nesprávný údaj. Tyto věci nijak nesnižují hodnotu a význam Adelovy záslužné edice.

Na závěr připojuji poznámku obecnější povahy. Autor užívá v titulu i v textu předmluv k jednotlivým dílkům pro Vídeň latinského názvu *Vindobona*. Činí tak v naprosté shodě s praxí moderních vydavatelů a autorů latinských pojednání a nelze mu to proto vytýkat. Sám jsem se doposud držel ve svých latinských článcích téže zvyklosti. Přesto považuji za vhodné upozornit při této příležitosti, že se v humanistické latině všech období, tedy i doby Celtovy, vyskytuje téměř výhradně označení *Vienna*, a to i tam, kde metrické ohledy nehrály úlohu.

J. Martínek

Jan Burian, Hannibal, Praha, Svoboda 1967 (Portréty 26). Stran 215.

Patří ke kladům edice Portréty, že nezapomíná na význačné osoby starověku a že pro vylíčení jejich životních osudů, díla i významu dovede najít schopné vykladače. To jsme si mohli ověřit na portrétech Caesara, Feidia, Aristotela, Alexandra Velikého i svatého Augustina a znovu se o tom přesvědčujeme na portrétu Hannibalově.

Poučeně, s rozvahou i poutavě, což je třeba zvláště ocenit u populární knížky, vycházející ve značném nákladu, vypráví Burian o dějinách Kartága před punskými válkami, o první i druhé punské válce, ale především o Hannibalovi samém, který je tak těsně spojen s druhou punskou válkou, že knížka o něm se musí nutně zabývat střetnutím Kartága s Římem v jeho nejdůležitější fázi. Po skončení druhé punské války se Burian správně omezuje jen na další osudy Hannibalovy a nevykládá podrobně celé další kartaginské dějiny až do zničení města; tomuto pokušení by se byl sotva ubránil méně zkušený historik a vypravěč. V závěrečné kapitole je podáno celkové zhodnocení osobnosti Hannibalovy, které vyznívá, jak se ani jinak nedá očekávat, příznivě pro tohoto geniálního vojevůdce, i když se zároveň ukazují jeho chyby, především nepochopení závažných politických problémů Kartága i Říma.

V druhé části knihy (Dokumenty, řeči, výroky) je sneseno velké množství úryvků především z antických autorů, ale i z historiků a spisovatelů moderních, mezi nimiž nechybí samozřejmě ani Čapkův apokryf o Archimédovi; škoda jen, že se Burian nezmínil o Halliburtonově cestě na slonu přes alpské průsmyky ve stopách Hannibalových. Názorně jsou sestaveny soudy moderních historiků o Hannibalovi, začínající Mommsenem, který je k němu nejpřísnější, kdežto všichni ostatní včetně Buriana se oprostili od prořímského stanoviska svých antických pramenů. Překlady z autorů antických i novodobých Burian buď revidoval, nebo nově pořídil, takže působí jednotně a moderně. Velmi instruktivní je na konci knihy i chronologický přehled, bohatý seznam literatury a dobře udělaný rejstřík.

Přímo v textu je umístěno množství fotografií, které nejsou zcela běžné a na nichž se reprodukují také méně známé mince z našich sbírek. Zvláště punské památky, které lze málokdy nalézt v našich publikacích a které jsou v mnoha případech zřejmě reprodukovány z originálních fotografií, dobře dokreslují výklad. Velmi názorné jsou plánky bitev, nově překreslené pro tuto knihu. Jen mapka druhé punské války na str. 96, ač sama výborně udělaná, je zmenšena na příliš malé měřítko.

Není lehké psát populární knihu z oboru, který autor sám vědecky pěstuje, a málokdo je toho schopen. Většina badatelů potřebuje prostředníka, chce-li zpřístupnit výsledky své práce širšímu publiku. Srovnáme-li tento svazek Portrétů s Burianovou knihou o Caesarovi, jež vyšla před několika lety v téže řadě, vidíme, že tomuto umění je třeba se učit a že Burian se mu učí dobře. Píše dnes o Hannibalovi mnohem plynněji a jasněji, než kdysi o Caesarovi, aniž se jeho výklad stává méně solidním.

L. Vidman